

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal

ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X

June / Haziran 2020, 24 (1): 97-118

Tefsîrû'l-Ḳur'âni'l-'azîm'de İbn Kesîr'in Hadis Şerh Metodu ve Metin Tenkidi

Ibn Kathîr's Ḥadîth Commentary Method and Text Criticism in Tafseer al-Ḳur'ân al-'Aẓeem

Mehmet Ali Çalgan

Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Metin Anabilim Dalı
Assistant Professor, Adıyaman University, Faculty of Islamic Sciences Department of
Ḥadîth

Adıyaman, Turkey

mehmetcalgan@gmail.com orcid.org/0000-0002-5780-5067

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 13 January / Ocak 2020

Accepted / Kabul Tarihi: 27 April / Nisan 2020

Published / Yayın Tarihi: 15 June / Haziran 2020

Pub Date Season / Yayın Sezonu: June / Haziran

Volume / Cilt: 24 Issue / Sayı: 1 Pages / Sayfa: 97-118

Cite as / Atıf: Çalgan, Mehmet Ali. "Tefsîrû'l-Ḳur'âni'l-'azîm'de İbn Kesîr'in Hadis Şerh Metodu ve Metin Tenkidi [*Ibn Kathîr's Ḥadîth Commentary Method and Text Criticism in Tafseer al-Ḳur'ân al-'Aẓeem*]". Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal 24/1 (Haziran 2020), 97-118.

<https://doi.org/10.18505/cuid.674002>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuid>

Ibn Kathîr's Ĥadîth Commentary Method and Text Criticism in Tafseer al-Qur'ân al-'Azeem Abstract: İmâd al-Dîn Ibn Kathîr (d. 774/1373), is an important historian, mufasssîr, muhaddith and Şâfi'î jurist who lived in the 8th century. Ibn Kathîr's work titled *Tafseer al-Qur'ân al-'Azeem*, beside its tafsîr identity, can be utilized due to its rich ĥadîth content and its comments on isnad and text of the ĥadîths. Ibn Kathîr, due to his competency in history and ĥadîth, analyzed the ĥadîth rigorously and noted any necessary aspect regarding the isnad or the text. In this paper, the analysis and criticism of ĥadîth texts in Ibn Kathîr's tafsîr is examined. Regarding the analysis aiming to understand the meaning of the ĥadîth, issues such as explanation of unknown words, utilizing the chapter headings, evaluation of all related ĥadîths, comments of previous scholars as well as Ibn Kathîr's original interpretations are examined. Regarding the criticism of the text, issues such as general criticism under the heading of *munkar* which indicates a ĥadîth the text of which contains unacceptable meanings, specific criticisms due to conflict with the Qur'ân, the Sunnah, reasoning and historical facts, solutions regarding the ĥadîths which have conflicting meanings are examined.

Summary: Ibn Kathîr (d. 774/1373) who lived in the 8th century is a competent scholar in fields such as ĥadîth, history, tafsîr and jurisprudence. In this article the criticism and analysis of ĥadîths in the *Tafseer al-Qur'ân al-'Azeem* by Ibn Kathîr who is an authority in ĥadîth and history are studied. Although the structure and plan of this book do not give it an appearance of a classic ĥadîth commentary, the rich ĥadîth content which it has, and the examination of this content with respect to isnad and text as in a ĥadîth commentary provide this book a ĥadîth commentary identity besides its tafsîr identity. Ibn Kathîr's tafsîr is distinguished among other tafsîrs by the ĥadîth commentary method and ĥadîth criticism that it employs. This is because it does not only provide ĥadîths as is seen in many other tafsîrs, but also informs about the important issues that need to be known about these ĥadîths, and even in many times makes original evaluations. It is possible that Ibn Kathîr provides important evaluations about a ĥadîth which other famous commentators do not provide. He corrects some of the great ĥadîth scholars by showing the presence of isnads for ĥadîths that these scholars think do not exist. With all these aspects, *Tafseer al-Qur'ân al-'Azeem* is an invaluable source for both tafsîr readers and ĥadîth scholars due to its rich ĥadîth content, the skillful application of ĥadîth methodology and ĥadîth commentary. Ibn Kathîr's tafsîr is also an important ĥadîth source due to its very rich ĥadîth content. According to the catalogue at the end of the book, it includes over eight thousand ĥadîths which corresponds to a content similar to that of *Şaĥîĥ al-Bukĥârî*. Looking at the studies over *Tafseer al-Qur'ân al-'Azeem*, it can be said that it has been subject to many examinations with respect to tafsîr, however, it has not received the same attention with respect to ĥadîth at a sufficient level. It is aimed in this study on one side to prove the value and originality of *Tafseer al-Qur'ân al-'Azeem* as a ĥadîth commentary and on the other side to attract attention to the text criticism activities of ĥadîth scholars by using both specific criteria and concepts such as *munkar*.

In our study the criticism and analysis of ĥadîth texts in Ibn Kathîr's tafsîr are studied under various headings. It is quite important to identify possible mistakes in ĥadîth texts as well as to understand the ĥadîth texts correctly. For this purpose the principles of text criticism such as conflict with the Qur'ân, the Sunnah, reasoning and historical facts have been used since the time of the Companions. Ibn Kathîr has approached ĥadîths in view of these text criticism principles and pointed to the mistakes in the texts of the ĥadîths which are in conflict with these principles. Often times, Ibn Kathîr criticized the points in ĥadîth texts which are not in line with the general principles of Islam and which he perceived not appropriate by using the term *munkar* in a general manner. He utilized this concept explicitly for isnad and text. He always warned the reader against baseless information. Finally, he pointed out to instances which can be determined as a result of the comparison of the various channels of a ĥadîth.

Text analyses are efforts to correctly understand the ĥadîth text which enable to clarify the meaning of the ĥadîth. Efforts such as the explanation of the unknown words, the evaluation of all the ĥadîths related to a subject in a unified manner, making use of another ĥadîth in

understanding of a hadîth, making use of the opinions of the previous hadîth scholars and making original interpretations, identification of the unknown persons in the text, making connections with the chapter headings to better understand the meaning, explanations of the contradictions arising from different hadîths and collecting different historical hadîths in a common theme contribute to a better understanding of the meaning of hadîths. It can be seen clearly how Ibn Kathîr applied these text analyses with success through sample hadîth texts selected from his tafsir.

Two points that we think important are underlined at the end of our study. First, it is the exceptional position of *Tafseer al-Qur'ân al-'Azeem* among the Qur'ân tafsirs with respect to hadîth content and analysis. When compared with the famous tafsirs that emerge in the tafsir history, Ibn Kathîr's tafsir is easily distinguished. When the importance of hadîth in the Qur'ân tafsir is thought, it is important that the hadîth material is filtered with respect to its authenticity and the meaning of the hadîth is clarified at a sufficient level. Compared to the limited number of hadîths in the famous tafsirs that are used to explain the verses, the rich information with respect to isnad and text in *Tafseer al-Qur'ân al-'Azeem* makes significant contribution in the explanation of the verses and provide the reader with valuable hadîth knowledge.

The second point that we think is important is that the text criticism efforts seen in *Tafseer al-Qur'ân al-'Azeem* help to correct the opinion that hadîth scholars ignored text criticism compared to isnad criticism. In this respect, it is evaluated that our study is a contribution to the recent studies that shed light on the text criticism efforts of the hadîth scholars. In this regard, it seems important to make use of a criterion such as "conflict with the inner consistency of a hadîth" among other criteria. Moreover, it is pointed out in our study that the *munkar* concept and the thesis that this concept has been utilized by hadîth scholars in text criticism, is a topic which attracted the interest of the researchers and the usage of this concept in Ibn Kathîr's tafsir contributes to this thesis.

Keywords: Hadîth, Ibn Kathîr's Tafsir, Commentary, Text Criticism, Text Analysis.

Tefsîrû'l-Çur'âni'l-'azîm'de İbn Kesîr'in Hadis Şerh Metodu ve Metin Tenkidi

Öz: Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İbn Kesîr, (öl. 774/1373), hicrî 8. asırda yaşamış büyük bir tarihçi, müfessir, muhaddis ve Şâfiî fakihidir. İbn Kesîr'in, Tefsîrû'l-Çur'âni'l-'azîm isimli eseri bir tefsir olmasının yanı sıra, içerdiği zengin hadis muhtevası ve hadislerin isnad ve metin yönünden değerlendirilmesi sebebiyle de istifadeye açıktır. İbn Kesîr hadis ve tarih sahalarındaki yetkinliği sayesinde tefsirinde hadisleri dikkatli bir tahlilden geçirmiştir ve isnad veya metin açısından belirtilmesi gerekli hususları zikretmiştir. Bu makalede, İbn Kesîr'in tefsirinde hadis metinlerinin tahlilleri ve tenkitleri incelenmiştir. Hadis metninin manasını tespitte yönelik tahliller kapsamında, bilinmeyen kelimelerin izahı, bâb başlıklarından istifade, ilgili hadislerin bir bütün olarak değerlendirilmesi, geçmiş âlimlerin izahları ve İbn Kesîr'in orijinal yorum ve tespitleri gibi konular yer almaktadır. Metin tenkitleri kapsamında ise, nekâret kavramıyla yapılan genel tenkitler, Kur'ân-ı Kerîm'e, sahîh sünnete, akla, tarihî verilere aykırılık gibi daha özel tenkitler, teâruz halindeki hadislerle getirilen çözümler gibi konular yer almaktadır. Çalışmada bir yandan Tefsîrû'l-Çur'âni'l-'azîm'in bir hadis şerhi olarak değerini ve özgünlüğünü ortaya koymak, diğer yandan hadisçilerin gerek belli kriterleri, gerekse *nekâret* kavramını kullanarak yaptıkları metin tenkidi faaliyetlerine dikkat çekmek amaçlanmıştır.

Özet: Hicrî 8. asırda yaşamış olan İbn Kesîr (öl. 774/1373) hadis, tarih, tefsir ve fıkıh sahalarında yetkin bir âlimdir. Bu makalede İbn Kesîr gibi hadis ve tarih sahalarında otorite bir şahsiyetin, *Tefsîrû'l-Çur'âni'l-'azîm* isimli eserinde hadislerle uyguladığı metin tenkit ve tahlilleri araştırma konusu edilmiştir. Bu eserin yapısı ve sistematiği, bu esere klasik bir hadis şerhi görünümü vermese de içerdiği zengin hadis muhtevası ve bu muhtevanın bir hadis şerhinde olduğu gibi isnad ve metin açılarından ustaca tahlil edilmesi, bu esere tefsir kimliğinin yanında, bir hadis şerhi kimliği de kazandırmaktadır. İbn Kesîr'in tefsiri, içerdiği bu hadis şerh

metodu ve tenkidi yönleriyle diğer tefsirler arasında da temayüz etmektedir. Zira diğer pek çok tefsirlerinde görüldüğü gibi hadisleri olduğu gibi vermekle yetinmemiş, bu hadislerle alakalı bilinmesi gerekli önemli hususları bildirmiş, hatta çoğu zaman orijinal tespitlerde de bulunmuştur. Nitekim bir hadisle alakalı diğer meşhur hadis şerhlerinde bulunmayan önemli bazı tespitleri İbn Kesîr verebilmektedir. Bazı büyük hadis âlimlerinin başka tarikleri olmadığını zannettikleri hadislerin başka tarikleri olduğunu göstererek bu hafızları tashih etmiştir. Bütün bu yönleriyle *Tefsîrû'l-*Qur'âni'l-'azîm**, tefsir okuyucuları için olduğu kadar, hadisçiler için de, gerek zengin hadis muhtevası, gerek hadis usulünün maharetle tatbiki, gerekse hadis şerhçiliği açısından müstağni kalınamayacak bir kıymeti hâizdir. İbn Kesîr'in tefsiri içerdiği çok zengin hadis muhtevasıyla aynı zamanda önemli bir hadis kaynağıdır. Kitabın sonunda yer alan hadis fihristine göre kitapta sekiz binin üzerinde hadis bulunmaktadır ki bu da *Sahîh-i Buhârî*'ye yakın bir muhteva anlamına gelmektedir. *Tefsîrû'l-*Qur'âni'l-'azîm** üzerine yapılan çalışmalara bakılarak, tefsir açısından pek çok çalışmaya konu olduğu, ancak aynı ilgiyi hadis açısından yeterli seviyede görmediği söylenebilir. Çalışmada bir yandan *Tefsîrû'l-*Qur'âni'l-'azîm**'in bir hadis şerhi olarak değerini ve özgünlüğünü ortaya koymak, diğer yandan hadisçilerin gerek belli kriterleri, gerekse *münker* kavramını kullanarak yaptıkları metin tenkidi faaliyetlerine dikkat çekmek amaçlanmıştır.

Çalışmamızda İbn Kesîr'in tefsirinde hadis metinlerini tenkit ve tahlilleri çeşitli başlıklar altında incelenmiştir. Hadis metinlerinin doğru anlaşılması kadar hadis metinlerinde yer alabilen muhtemel hataların tespiti de büyük önem arz etmektedir. Bu amaçla Kur'ân-ı Kerîm'e, sahih sünnete, akla, tarihî bilgilere aykırılık gibi metin tenkidi esasları ve prensipleri sahâbe döneminden itibaren kullanılagelmiştir. İbn Kesîr, tefsirinde hadislere bu metin tenkidi esasları çerçevesinde yaklaşmış, mezkûr hususlara aykırı olan hadislerin metinlerindeki hatalara işaret etmiştir. İbn Kesîr, çoğu kez de, hadis metinlerinde yer alan ve İslam'ın asıllarına uygun düşmeyen, yadırgadığı, uygun görmediği hususları ve noktaları, *münker* olarak niteleyerek daha genel bir şekilde tenkit etmiştir. Bu kavramları isnad ve metin için ayrı ayrı ve açıkça kullanmıştır. Asılsız bilgilere karşı her zaman okuyucuyu uyarmıştır. Son olarak, hadis tariklerinin mukayesesi sonucu belirlenebilen durumlara da mutlaka işaret etmiştir.

Metin tahlilleri, hadis metninin doğru anlaşılmasına yönelik gayretler olup hadis in delâleti bu şekilde daha net ortaya çıkmaktadır. Hadisteki garip kelimelerin izahı, bir konu ile ilgili tüm hadislerin bir bütün olarak sunulması ve değerlendirilmesi, bir hadisin anlaşılmasında diğer bir hadisten istifade edilmesi, geçmiş muhaddislerin görüşlerinin nakli, bunun yanında hadisle ilgili orijinal yorumların yapılması, metindeki müphem şahısların tespiti, hadisin manasını doğru tespit için bâb başlığıyla ilgisinin kurulması, farklı hadislerden doğan fikhî ihtilafların izahı, özellikle tarihî rivayetlerde rivayetlerin birleştirilerek ortak bir siyakta toplanmaları gibi çabalar hadislerin manasının daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunurlar. İbn Kesîr'in bu tarz metin tahlillerini nasıl başarıyla uyguladığı tefsirinden seçilen örnek hadis metinleri üzerinden net bir şekilde görülebilmektedir.

Çalışmamız sonucunda önemli olduğunu düşündüğümüz iki noktaya dikkat çekilmiştir. İlki, Kur'ân-ı Kerîm tefsirleri arasında hadis muhteva ve tahlilleri açısından *Tefsîrû'l-*Qur'âni'l-'azîm**'in müstesna konumudur. Tefsir tarihinde öne çıkan meşhur tefsirlerle mukayese edildiğinde, bahsi geçen açıdan İbn Kesîr'in tefsiri rahatlıkla temâyüz etmektedir. Hadisin Kur'ân-ı Kerîm tefsirinde önemi ve vazgeçilmezliği düşünüldüğünde hadis malzemesinin okuyucuya sunulmasında sübut açısından belli bir filtreden geçirilmesi, delâlet açısından da belli seviyede vuzuha kavuşturulması önem arz etmektedir. Sık kullanılan meşhur tefsirlerde âyetlerin izahında başvuru hadislerin nispeten sınırlı sayıda olması, bazen bu hadislerin gerekli tahric ve sıhhat bilgilerinin bile verilmemesinin yanında, *Tefsîrû'l-*Qur'âni'l-'azîm**'de, gerek isnad gerekse metin yönlerinden, okuyucuya sunulan malumatın zenginliği öncelikle âyet-i kerîmelerin anlaşılmasında önemli katkı sağlamakta, ayrıca okuyucuya ciddi bir hadis kültürü ve nosyonu da kazandırmaktadır.

Önemli olduğunu düşündüğümüz ikinci nokta ise *Tefsîrû'l-*Qur'âni'l-'azîm**'de görülen metin tenkidi çabalarının hadisçilerin isnad tenkidi yanında, metin tenkidini ihmal ettikleri yönündeki kanaati tashih açısından önemli bir veri sağlamasıdır. Zira çalışmada *Sahîhayn*'da yer

alan bazı hadislerin dahi metin tenkidine konu olduğu ve bazı kısımlarının hatalı olduğunun tespit edildiği görülmüştür. Bu açıdan, çalışmamızın hadisçilerin metin tenkidi gayretlerine ışık tutan, son dönemde yazılmış çalışmalara da bir katkı niteliği taşıdığı değerlendirilmektedir. Bu kapsamda, metin tenkidi kriterleri arasında “hadisin iç tutarlılığına aykırılık” gibi pek dile getirilmeyen bir kriteri kullanması da önemli görülmektedir. Ayrıca, *Münker* kavramı ve bu kavramın muhaddislerce metin tenkidinde kullanıldığı tezinin, araştırmacıların dikkatini çeken bir konu olduğu ve İbn Kesîr'in tefsirindeki kullanımının da bu teze katkıda bulunan veriler içerdiğine, makalede işaret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, İbn Kesîr Tefsiri, Şerh, Metin Tenkidi, Metin Tahlili.

Giriş

Hicrî 8. asırda yaşamış olan Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr (öl. 774/1373) hadisçi kimliğinin yanında büyük bir tarihçi, müfessir ve Şâfiî fakihidir. Mizzî (öl. 742/1341), Zehebî (öl. 748/1348), İbn Teymiye (öl. 728/1328) gibi meşhur pek çok hocadan ilim öğrenen İbn Kesîr, “el-Hâfîzü'l-muhaddis” unvanına sahiptir. *el-Bidâye ve'n-nihâye* adlı büyük İslam tarihi eseri, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm* isimli tefsiri, *Câmi'u'l-mesânîd ve's-süneni'l-hâdî li-akvâmi's-senen* ve *İhtîşâru 'Ulûmi'l-hadîs* gibi hadis eserleri ve fıkıh sahasında bazı eserleri vardır.¹

İbn Kesîr'in tefsiri öncelikle içerdiği çok zengin hadis muhtevasıyla önemli bir hadis kaynağıdır. Kitabın sonunda yer alan hadis fihristine göre kitapta sekiz binin üzerinde hadis bulunmaktadır ki bu da Sahîh-i Buhârî'ye yakın bir muhteva anlamına gelmektedir. Nesâî (öl. 303/915), Tirmizî (öl. 279/892), Bezzâr (öl. 292/905) gibi büyük muhaddislerin garip dedikleri hadislerin başka tariklerini zikrederek aslında garip olmadıklarını ispatlayacak² kadar hadislerin tariklerine vâkıf olan İbn Kesîr tefsirinde bu vukûfiyetini daima gösterir. Yine, tefsirinde hadis usulünün inceliklerini uygulamalı olarak görmek mümkündür. Ayrıca, hadis metinlerini ancak sahasının otoritesi bir şahsiyetin gösterebileceği bir derinlikle tahlil etmektedir. Bu yönleriyle İbn Kesîr tefsiri, okuyucuları için oldukça öğretici bir kaynak iken hadis araştırmacıları için de müstağni kalınamayacak kıymetli bir eser hüviyetini hâizdir.

İbn Kesîr, diğer çoğu müfessirin aksine, tefsirinde yer verdiği hadisleri isnad ve metin yönleriyle inceler, hadisleri hemen kabul etmez, sıkı bir filtreden ve sağlam bir tahlilden geçirir. Hadis ve tarih sahaslarındaki yetkinliği, tefsirindeki hadis şerhçiliğinde kendini göstermektedir. İbn Kesîr'in tefsiri üzerine tefsir sahasında doktora çalışmasını yapan Savut'un ifadesiyle “Bütün bu uygulamalar sonucu Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm'i okuyan bir kişi kendini bir hadis şerhi veya rical kitabı okuyor hissinden alamamaktadır. Hadislerin tahlil ve kritiği öylesine derinlemesine yapılmıştır ki eser hadis ilmi için de bir kaynak statüsü kazanmıştır.”³ Tefsir kimliğiyle tanındığı için hadis şerhleri arasında sayılmamakla beraber zengin muhtevası ve dikkatli hadis tahlilleri, incelenen hadislerin sayısı, çeşitliliği ve tahlil kalitesi itibarıyla eserin, pek çok hadis şerhiyle benzer bir işlevselliğe sahip olduğu söylenebilir.

¹ Abdülkerim Özyayın, “İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Erişim 28 Aralık 2019).

² Nesâî'nin tefsir iddiasını düzeltmesine bir örnek için bk. Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl İbn Kesîr ed-Dımaşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi – Hasan es-Semâhî Süveydan (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1434/2013), 3/920; Tirmizî'nin tefsir iddiasını düzeltmesine bir örnek için bk. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi – Hasan es-Semâhî Süveydan, 4/62; Bezzâr'ın tefsir iddiasını düzeltmesine bir örnek için bk. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi – Hasan es-Semâhî Süveydan, 4/517.

³ Harun Savut, *Tefsir ilminin rivayet kaynaklı sorunlarına bir çözüm arayışı: İbn Kesîr'in (774/1373) Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm'i* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 130.

102 | Mehmet Ali Çalgan, Tefsirü'l-Kur'âni'l-'azîm'de İbn Kesîr'in Hadis Şerh Metodu ve ...

Bir hadis şerhi üzerinde şerh edilen eserin yapı ve sistematığının önemli bir rolü vardır.⁴ Dolayısıyla, İbn Kesîr'in tefsiri, klasik bir hadis şerhinden şeklen farklı görünmektedir. Ancak, sistematığı farklı olsa da, bir hadis şerhinde bulunması beklenen tahlillerin çoğunu İbn Kesîr'in tefsirinde bulmak mümkündür. Bir hadisin tahlilinde içerdiği şu hususlardan İbn Kesîr'in tefsirinde hadisleri tahlilde ne seviyede bir tahkik ortaya koyduğunu rahatlıkla anlayabiliriz: kelime izahları, tefsir ilmi açısından açıklama, hadisin âyetle ilgisi, hadisin bab başlığı ile ilgisi, senede yer alan ravilerin açıklaması, senedin ihtiva ettiği bazı özellikler, hadisin türünün açıklanması, hadisi eserine almış hadisçiler, hadisten çıkan fıkhi hükümler, hadisin illetini tespit, tarikleri cem, hadisler arası tearuzları çözmeye, müşkil hadisleri izah, sebab-i vürudu tespit, metindeki hatalı bilgiyi düzeltme, metindeki müphem şahsı tespit, bir hadisin merfu ya da mevkuf, muttasıl ya da mürsel rivayetlerinden hangisinin mahfuz olduğunu tespit, özellikle tarihî rivayetlerde rivayetleri birleştirerek ortak bir metin inşa etme, siyak farklılıklarına dikkat çekme, *Kur'ân-ı Kerîm'e*, sahih sünnete, tarihî bilgilere ve akla uygunluk/aykırılık durumlarını inceleme, israiliyata karşı net bir tavır ortaya koyma, müdrec ya da maklub hadisleri belirtme, râvî tasarruflarına ve metne ilaveleri tespit etme, aslu'l-hadise işaret etme, Kur'ân'ın sünneti tashihi, diğer âlimlerin görüşlerini nakil ve gerekirse tashihi, hadisin isnad ve metninde garâbet ve nekârete dikkat çekme, hadisin siyakındaki tutarsızlığı belirterek mahfuz olan rivayeti tespit. Kısaca, tefsirde hadisler sadece nakledilerek geçilmemiş, hadisin sıhhat seviyesini ve manasını tespit için isnad ve metin yönüyle yapılması gerekli çeşitli değerlendirmeler kaydedilmiştir.

İbn Kesîr üzerine yapılmış hadis dalında bir çalışma, Kadir Paksoy'un "İbn Kesîr'in Hayatı, Eserleri ve Hadis İlmindeki Yeri" başlıklı doktora tezidir.⁵ Bu çalışmada İbn Kesîr'in çeşitli eserleri incelenmiştir. Ancak tefsirinde hadisleri nasıl incelediği konusunda yapılan tahlillerin oldukça yetersiz olduğu görülmektedir. Örneğin, hadisi hadisle açıklama başlığında sadece bir merfu hadis örneği, iki rivayet arasındaki tearuzu gidermede cem metodu için bir örnek, tercih metodu için yine bir örnek, hadise mantıkî izah getirmede bir mevkuf hadis örneği, metin tenkidi başlığı altında sünnete aykırılık için bir örnek, tarihe aykırılık için bir örnek, farklı tarikleri karşılaştırma için de yine sadece bir örnekle yetinilmiştir. Hadislerin metin tahlili konusunda kabaca mezkur başlıklara yer verilmiş, böylece İbn Kesîr'in tefsirinde hadisleri incelerken dikkate aldığı, yukarıda saydığımız pek çok başlık bu çalışmada yer almamaktadır.

Harun Savut'un "Tefsir ilminin rivayet kaynaklı sorunlarına bir çözüm arayışı: İbn Kesîr'in (774/1373) Tefsiru'l-Kur'âni'l-'Azîm'i" isimli, yukarıda bahsi geçen, doktora tezi tefsir alanında yapılmıştır. Bu çalışmada özellikle tefsir rivayetlerinde israiliyat konusu üzerinde durulmuştur. Metin tenkidi örneklerine çok sınırlı sayıda yer verilmiştir. Bunun dışında metin tahlillerinin diğer yönleri üzerinde durulmamıştır. Şeref Kudat'ın 2018 senesinde yayınlanan bir makalesinde⁶ İbn Kesîr'in tefsirinde, ikisini *Kur'ân-ı Kerîm'e*, ikisini sahih sünnete, ikisini tarihî bilgilere, ikisini akla aykırılık ve ikisini de israiliyat yönünden incelediği toplam on hadisin tahliline yer verilmektedir. Şeref Kudat bu makalesinde, önceki çalışmalarda İbn Kesîr'in tefsirinin metin tenkidi yönünden incelenmediğini belirtmektedir. Kudat'ın makalesi de, metin tenkidi dışındaki metin tahlillerine yer vermemiştir. Ülkemizde İbn Kesîr'inin tefsirini çeşitli açılardan konu alan tefsir alanında bazı tez ve makale çalışmaları olmakla beraber maalesef tefsirindeki hadis şerh metodunu inceleyen bir hadis çalışmasına rastlanmamıştır. Paksoy'un İbn Kesîr'in eserlerini inceleyen çalışmasının yetersizliğine yukarıda değinmiştik. Dolayısıyla, İbn Kesîr'in tefsirindeki hadis şerh metodunu ve tenkidini yeterli seviyede ve tüm yönleriyle inceleyen, bu tefsirin bir hadis şerhi olarak özgünlüğünü ve değerini ortaya koyan ve bu sahadaki boşluğu doldurmayı hedefleyen bir çalışmaya ihtiyaç olduğu düşünülmüştür.

⁴ Zîşan Türçan, *Hadis Şerh Geleneği* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 258.

⁵ Kadir Paksoy, *İbn Kesîr'in Hayatı, Eserleri ve Hadis İlmindeki Yeri* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999).

⁶ Şeref Kudat & Ahlam Salim Gaylat, "Nakdu'l-Metni inde İbn Kesîr fi Tefsîrihi", *IUG Journal of Islamic Studies* 26/2 (2018), 339-370.

Makalenin birinci bölümünde, metin tenkidi uygulamaları ve tearuz çözümleri, ikinci bölümde ise hadis metninin manasını tespite yönelik tahliller incelenmiştir.⁷

1. Metin Tenkidi, Teâruz Çözümleri ve Muhalefet Sebebiyle Zayıf Hadislerin Tespiti

Bu başlıkta, *nekâret* ve *garâbet* gibi genel terimlerle veya *Kur'ân-ı Kerîm'e*, sahih sünnete, tarihî verilere, akla aykırılık gibi daha özel sebeplerle yapılan metin tenkitleri, bazı hadislerin zâhîrî teâruzlarının çözümleri, ayrıca farklı tariklerinin mukayesesi sonucu zayıf olduğu ortaya çıkan bazı rivayetlerin durumu ele alınmıştır.

1.1. Mutlak Manada (Özel Bir Sebep Belirtilmeden Yapılan) Metin Tenkitleri

Metin tenkidi, "hadis metninden yola çıkarak hadisin mevsukiyetini tesbit"⁸ olarak tarif edilebilir. Hadis metinlerinin doğru anlaşılması kadar hadis metinlerinde yer alabilen muhtemel hataların tespiti de büyük önem arz etmektedir. Bu amaçla *Kur'ân-ı Kerîm'e*, sahih sünnete, akla, tarihî bilgilere aykırılık gibi metin tenkidi esasları sahâbe döneminden itibaren kullanılmaya başlanmıştır. İbn Kesîr, tefsirinde hadislerle bu metin tenkidi esasları çerçevesinde yaklaşmış, mezkûr hususlara aykırı olan hadislerin metinlerindeki hatalara işaret etmiştir. Ancak İbn Kesîr bazı durumlarda böyle belirli bir kriter tasrih etmeden, sadece *nekâret* ve *garâbet* gibi genel terimler kullanarak ya da eldeki haberin isrâiliyattan sayılması gerektiğini belirterek metin tenkidi yapmıştır. İşte bu başlıkta, bu tür metin tenkitleri incelenmiştir.

1.1.1. Nekâret ve Garâbet

İbn Kesîr, tefsirinde yer verdiği pek çok hadiste isnad⁹, metin¹⁰ veya her ikisi için birden¹¹ *garip* veya *münker* ifadesini kullanmıştır. Metinle ilgili kullandığı zaman bu ifadeleri metindeki makul bulmadığı ve yadırgadığı (aşırı mübalağa içermesi ya da dinin asıllarıyla bağdaşmaması sebebiyle) bazı detaylar sebebiyle kullanmakta, metinde tam olarak neyi makul görmediğini her zaman açıklamadan, sadece "Hadiste şiddetli nekâret/ garâbet vardır" gibi ifadelerle yer vermektedir. Böylece metinde uygun görmediği, tenkit ettiği, doğru bulmadığı birtakım şeylerin olduğuna işaret ederek genel manada bir metin tenkidi ortaya koymaktadır. Ancak tenkit ettiği hususları her zaman, *Kur'ân-ı Kerîm'e* yahut sahih sünnete aykırılık gibi muayyen bir sebebe açıkça dayandırmamaktadır.

İbn Kesîr, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde geçen bir hadis¹² için bu hadisin şiddetli nekâret içerdiğini belirtir. Bu hadise göre, özetle, bir Müslüman 40 yaşına ulaştığında, Allah Teâla onu her türlü beladan emin kılar, 50 yaşına ulaştığında hesabını kolaylaştırır, 60 yaşına ulaştığında ona kendisine yönelik nasip eder, 70 yaşına ulaştığında gök ehli onu sever, 80 yaşına ulaştığında Allah onun iyiliklerini kabul eder, kötülüklerini ise siler, 90 yaşında geldiğinde ise gelmiş geçmiş günahlarını affeder. Bu hadiste mübalağa unsurlarının olduğu (örneğin, her türlü beladan uzak olma) ve dinimizin asıllarıyla bağdaştırılması güç bazı ifadeler

⁷ Makalede İbn Kesîr'in tefsirinin çoğunlukla 4. cildinden örnekler yer almaktadır. Tefsirin tamamı (4 cilt) incelenmiş olmakla beraber, konu hakkında makale yazma planlanmaya başlandıktan sonra, 3. ve 4. ciltler için detaylı notlar çıkarılması sebebiyle örnekler bu hazırlanan notlardan seçilmiştir.

⁸ Salahattin Polat, *Hadis Araştırmaları* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017), 150. Polat, ayrıca, hadisçilerin "metin tenkidi" olarak isimlendirdiği bu işleme "içerik tenkidi" demeyi önermektedir. bk. Sela hattin Polat, *Metin Tenkidi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 293.

⁹ İsnadın garip olmasına bir örnek için bk. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi – Hasan es-Semâhî Süveydan, 3/925.

¹⁰ Metnin garip ve münker olmasına bir örnek için bk. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi – Hasan es-Semâhî Süveydan, 3/833.

¹¹ Örneğin, "İbn Ebî Hatim burada hem isnadı hem de metni garip bir hadis rivayet etmiştir." İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi – Hasan es-Semâhî Süveydan, 4/810.

¹² Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût v.dğr. (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 9/445 (No. 5626).

kullanıldığı (örneğin, günahların bağışlanmasının tevbeyle ve salih amele değil de, sadece yaşa bağlanması) göze çarpmaktadır. İşte İbn Kesîr bu noktaları tek tek saymak yerine kısaca genel bir ifade ile hadiste “şiddetli nekâret” olduğunu belirtmiştir.¹³

Münker kavramı ve metin tenkidinde kullanımıyla alakalı bazı önemli çalışmalar yapılmıştır. Ahmet Yücel bir makalesinde *Münker* kavramının, ille ve mevzuat kitaplarında hadisin uydurma olduğuna delalet eden *mevzu* gibi tabirlerle birlikte, aynı manada kullanıldığına dikkat çeker.¹⁴ *Münker* kavramının ıstılahlaşma sürecini inceleyen bir diğer çalışmada bu kavramın ilk dönem muhaddislerince hatalı pek çok hadis çeşidini ifade eden genel bir kavram olarak kullanıldığı belirtilmektedir.¹⁵ Konuyla ilgili diğer bir çalışmada, *münker* kavramının genel anlamda hadislerin içerik tenkidi için de kullanıldığı ileri sürülmektedir. Buna göre, bu kavram isnad tenkidi için kullanıldığı gibi metin tenkidi için de kullanılmıştır.¹⁶ İbn Kesîr'in tefsirinde bu kavramı kullanımı, mezkûr çalışmadaki görüşü destekler niteliktedir. Yine, İle eserlerinde metin tenkidi yapıp yapılmadığını İbn Ebî Hatim'in eseri özelinde inceleyen bir çalışmada “bu hadis münkerdir” şeklinde gerekçe gösterilmeyen durumlarda isnattan ziyade metinle ilgili problemlerin olduğu tespiti yapılmıştır.¹⁷ Bu tespit, önemli olmakla beraber, yukarıda belirttiğimiz üzere, İbn Kesîr isnadın veya metnin garip veya münker olup olmadığını genellikle açıkça kaydetmektedir.¹⁸ Görüldüğü üzere, *münker* kavramı ve bu kavramın muhaddislerce metin tenkidinde kullanıldığı tezi, araştırmacıların dikkatini çeken bir konu olup İbn Kesîr'in tefsirindeki kullanım da bu teze katkıda bulunan veriler içermektedir.

1.1.2. İsrailiyat

İbn Kesîr, israiliyat konusunda ciddi bir duruş sergiler. İsrailiyat içerdiğini düşündüğü rivayetler karşısında okuyucuyu uyarır ve dinimizin asıllarına aykırı gördüğü unsurları içeren bu tip rivayetleri “israiliyat” kavramı altında genel bir tarzda reddeder. İbn Kesîr'in bu konuda görüşleri nettir ve görüşlerini Kaf dağıyla ilgili hurafelere işaret ettiği sırada şu şekilde aktarmaktadır: İnsanlar İsrailoğullarından gelen haberleri ne tasdik edin, ne de yalanlayın şeklindeki cevazdan dolayı bu tür haberleri kullanırlar. Hâlbuki İbn Kesîr'e göre bu tip haberler genelde uydurmadır. Muhammed ümmeti içinde dahi ümmetlerin sonuncusu olmasına ve pek çok hafız ve âlimlerin bulunmasına rağmen yine de insanlar Resûlullah'a (s.a.v.) söylemediği sözleri isnad etmişlerdir. İsrailoğullarında ise hem aradan çok uzun zaman geçmiş, hem de bizim ümmetimizden daha az sayıda münekkit âlimleri ve hafızları vardır, üstelik âlimleri kitaplarını tahrif etmiştir. Hz. Peygamber “İsrail oğullarından nakledin, bu konuda bir zorluk yoktur”¹⁹ derken aklın mümkün gördüğü hususları kast etmiştir. Yoksa aklın imkânsız

¹³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Yusuf Ali Budeyvi – Hasan es-Semâhî Süveydan, 3/251.

¹⁴ Ahmet Yücel, “Cerh Lafızlarından “Münkerü'l-Hadis” ve Farklı Kullanımları”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13-14-15 (1995-1997), 201.

¹⁵ Hatice Karadeniz, “İstılahlaşma Sürecinde Münker Hadis Kavramı”, *Hadis ve Sıyer Araştırmaları* 3/2 (2017), 64. Benzer bir çalışma için bk. Muhammed Aslan, “Mütekkadimîn ve Müteahhirîn Hadîs Âlimlerine Göre Münker Hadis”, *The Journal of Academic Social Science Studies [JASSS]* 62 (2017), 236-274.

¹⁶ Jonathan A. C. Brown, “Erken Dönem Hadis Münekkitlerinin Metin Tenkidi Yaptığını Nasıl Biliyoruz ve Bulmak Niçin Bu Kadar Zor?”, çev. Salih Keşgin, *Usûl: İslam Araştırmaları* 25 (2016), 300.

¹⁷ Muhittin Düzenli, “Metin Tenkidi Açısından İle Eserleri: İbn Ebî Hâtim'in İle Adlı Eseri Özelinde”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2010), 231. Bu konuda ayrıca bk. Kâsım Muhammed Ganâm & Ahmed Abdullah Ahmed, “El-hadisü'l-munker inde'l-İmam Ebî Hatim er-Râzî Dirâsetun Tatbikiyyetun min hilâl Kitâbi'l-İle li ibnihî”, *Mecelletu'l-Câmiati'l-İslâmiyye* 10/1 (2002), 1-40.

¹⁸ İbn Kesîr'in tefsirinde *garip* kavramını isnad ve metin için kullanımını araştıran bir çalışma için bk. Muhammed b. Ali b. Abdullah, *Medlûlu Mustalahi'l-Garîb inde'l-İmam İbn Kesîr Dirâsetun Nakdiyyetun Tatbikiyyetun min hilâl Tefsîrihî* (Gazze: el-Câmiatu'l-İslâmiyye bi Gazze, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

¹⁹ Süleymân b. el-Eş'as Ebû Dâvûd b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, es-Sünen, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), “İlim”, 11.

gördüğü, batıl olduğuna hükmedilen, yalan olduğu hususunda zannın galip geldiği konular elbette bu sözün kapsamı dışındadır.²⁰

1.2. Belli Bir Sebebe Dayalı Metin Tenkitleri

1.2.1. Kur'ân-ı Kerîm'e Aykırılık

"Aydınlatan kitaba yemin olsun! Biz onu mübarek bir gecede indirdik; biz daima uyar-maktayız. O gecede bizim katımızdan bir emirle hüküm ve hikmet konusu olan bütün işler ayrılır."²¹ âyetleri Kur'ân-ı Kerîm'in mübarek bir gecede indirildiği belirtilmektedir. Bu âyet-lerin tefsirinde İbn Kesîr, bu gecenin Kadir gecesi olduğunu "Biz onu (Kur'an'ı) Kadir gece-sinde indirdik."²² âyetini delil getirerek, Kadir gecesinin de Ramazan ayında olduğunu "...in-sanlara rehber olarak Kur'an'ın indirildiği Ramazan ayıdır..."²³ âyetini delil gösterip bu âyetin tefsirinde bu konuda vârid olan pek çok hadise atıfta bulunulduğunu hatırlatarak ispatlar. Âyette işaret edilen gecenin Şaban ayının ortasındaki gece olduğuna dair bir rivayetin oldu-ğunu, ancak bunun Kur'ân'ın açık nassına aykırı olduğunu belirtir. Yine, "Eceller Şaban ayın-dan Şaban ayına belirlenir. Hatta kişi evlenir, çocuğu olur, ancak ismi ölecekler arasında ya-zılmıştır." şeklindeki rivayetin²⁴ mürsel olduğunu, sahih rivayetler varken mürsel bir rivaye-tin esas alınmayacağını bildirir.²⁵

"Göğün bütün insanları kuşatan belirgin bir dumana bürüneceği günü bekle. Bu acı veren bir azaptır."²⁶ âyetlerinde bir dumandan bahsedilmektedir. Sahîheyn'de yer alan bir hadiste²⁷ Abdullah b. Mes'ud (r.a.) bu duman hadisesini Mekke döneminde yaşanmış bir olay olarak anlatmaktadır. Buna göre Kureyşli inkârcılar inanmamakta inat edince Hz. Peygamber (s.a.v.) onların aleyhine dua etmiş ve böylece büyük bir kuraklık baş göstermiştir. Açlıktan kemikleri ve ölüleri yemeye başlayan müşrikler göğe baktıklarında ise bir duman görmüşler-dir. Abdullah b. Mes'ud'a göre işte mezkûr âyetlerde bu olaydan bahsedilmektedir. Hz. Pey-gamber'in müşriklerin ricası üzerine duasıyla bu kuraklık kalkmıştır. İbn Mes'ud'a göre Kur'ân-ı Kerîm'de işaret edilen ve aralarında dumanın da olduğu beş hadise geçmiştir. İbn Kesîr ise bu âyetlerde zikredilen duman hadisesinin henüz olmadığına dair sahih hadisler ve diğer sahâbenin sözlerini aktardıktan sonra İbn Mes'ud'un sözlerinin aslında en başta Kur'ân'ın zahiriyle uyumadığını belirterek bu hususu şöyle tahlil eder: Ayette, herkesin apa-çık görebileceği bir dumandan bahsedilirken, İbn Mes'ud'a göre bu duman müşriklerin, aşırı açlıktan ötürü gördükleri bir hayalden ibarettir. Yine âyette, dumanın bütün insanları kuşa-tacağı söylenmekte, ancak İbn Mes'ud'un anlatımına göre duman sadece Mekkeli müşriklerin başına gelen bir hayalî durumdan ibarettir. Dolayısıyla, İbn Kesîr'e göre İbn Mes'ud'a atfedilen bu anlatım Kur'ân-ı Kerîm'in açık beyanı ile uyumamaktadır.²⁸

"De ki: Tehdit edildiğiniz azap yakın mıdır yoksa rabbim onun için uzun bir süre mi koyar, bilemem."²⁹ âyetine göre Resûlullah (s.a.v.) kıyametin vaktini bilmemektedir. İbn Kesîr bu âyette, cahil insanlar arasında hadis diye nakledilen Hz. Peygamber'in toprak altında bin

²⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi – Hasan es-Semâhî Süveydan, 4/155.

²¹ *Kur'an Yolu* (Erişim 7 Ocak 2020), ed-Duhân 44/2-4.

²² el-Kadr 97/1.

²³ el-Bakara 2/185.

²⁴ Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, thk. Abdulâlî Abdulhamîd Hâmid (Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1423/2003), 5/365 (No. 3558).

²⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi – Hasan es-Semâhî Süveydan, 4/6.

²⁶ ed-Duhân 44/10-12.

²⁷ Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır (b.y.: Dârü Tavkî'n-Necât, 1422), "Tefsîru'l-Kur'ân", 234; Ebû'l-Hüseyyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Bejrût: Dârü İhyâi't-Türasi'l-Arabî, ts), "Sıfatu'l-Kiyâme", 39.

²⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi – Hasan es-Semâhî Süveydan, 4/7 ve 9-10.

²⁹ el-Cin 72/25.

seneden fazla kalmayacağına dair sözün aslının olmadığına dair bir delil bulunduğunu ve hiçbir kitapta bu söze rastlamadığını belirtir.³⁰ Bu sözün mezkûr âyetle beraber, sahih hadislerle de aykırı olduğunu göstermek için de şu iki hadisi aktarır: İlk hadiste³¹ Cibril (as) Hz. Peygamber'e (s.a.v.) insan suretinde geldiğinde kıyametin vaktini de sormuş, ancak Resûlullah (s.a.v.) kendisinin Cibril'den bu konuda daha bilgili olmadığını bildirmiştir. İkinci hadiste³² ise kıyametin vaktini yüksek bir sesle soran bedeviye Hz. Peygamber "Yazık sana, kıyamet mutlaka olacak, asıl sen kıyamet için ne hazırladın?" şeklinde cevap vermiştir.

İbn Kesîr, bazı âlimlerin "Allah, inkâr edenlere Nûh'un karısı ile Lût'un karısını misal vermektedir: Onlar kullarımızdan iki erdemli kişinin nikâhı altındaydılar ama kocalarının davasına hıyanet ettiler. Dolayısıyla kocaları da Allah'tan gelen cezaya karşı onları koruyamadı ve kendilerine, "Haydi, diğer girenlerle birlikte girin bakalım ateşe!" dendi."³³ âyetiyle istidlal ederek, pek çok insanın hadis diye aktardığı "Bağışlanmış bir kişiyle beraber yemek yiyen kişi de bağışlanır." şeklindeki sözün asılsız olduğunu belirttiklerini kaydetmiştir.³⁴ Görüldüğü üzere, İbn Kesîr bazı rivayetlerin Kur'ân-ı Kerîm'in açık ifadesine ve eğer varsa, başka sahih hadislerle aykırılığı sebebiyle kabul edilemeyeceğine işaret etmiştir. Böylece bir hadisin değerlendirilmesinde isnadının yanında metnin de hesaba katıldığına dair önemli örnekler sunmuştur.

1.2.2. Sahih Sünnet'e Aykırılık

Fatih sûresinin 10. âyetinin tefsirinde İbn Kesîr, İbn İshak'tan Rıdvan biatını anlatan bir rivayeti³⁵ aktarmıştır. Bu rivayette Rıdvan biatına yedi yüz kişinin katıldığı belirtilmektedir. Ancak, İbn Kesîr Sahîhayn'da geçen³⁶ ve mahfuz olan hadise göre Rıdvan biatına bin küsur kişinin katıldığını kaydeder ve İbn İshak'ın *es-Sîre'*indeki farklı rakamın İbn İshak'tan kaynaklandığını belirtir.³⁷

Mümtehine sûresi 8. âyetin tefsirinde bu âyetle ilgili olarak nakledilen bir hadisin tahlilinde başka bir örnek sunulmuştur. Bezzâr'dan gelen bir rivayete³⁸ göre Mekkelilerle sulh döneminde Hz. Esmâ ve Hz. Âişe'nin müşrik olan annesi, kızlarını ziyaret için Medine'ye gelmiştir. Ancak annelerinin müşrik olması dolayısıyla onunla ilgilenmekte tereddüt eden kızları durumu Resûlullah'a (s.a.v.) sormuşlar, Hz. Peygamber de anneleriyle ilgilenmelerini emretmiştir. İbn Kesîr, bu rivayetin hatalı olduğunu, zira Hz. Âişe'nin annesinin Müslüman ve muhacir bir kadın olan Ümmü Ruman olduğunu, Hz. Esmâ'nın annesinin ise müşrik olan farklı bir kadın olduğunu belirtir. Konuyla ilgili zikrettiği diğer hadislerde, doğru olarak, sadece Hz. Esmâ'nın annesinin ziyaretinden bahsedilmiştir.³⁹ Görüldüğü üzere, İbn Kesîr bu rivayetlerin sahih hadislerle aykırılığı sebebiyle kabul edilemeyeceğine dikkat çekmiştir. Bu örneklerden, bir rivayetteki muhtemel hataların farklı tariklerin mukayesesi yoluyla tespit edildiği anlaşıl-maktadır. Zengin içerikli hadis şerhlerinde de bu metod yaygın olarak kullanılmıştır.⁴⁰

1.2.3. Tarihî Bilgilere Aykırılık

Ahmed İbn Kesîr yetkin bir müfessir, hâfız bir muhaddis olduğu gibi aynı zamanda yetkin bir tarihçidir. *el-Bidâye ven-Nihâye* isimli kıymetli eserinde yaptığı gibi, tefsirinde de,

³⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi – Hasan es-Semâhî Süveydan, 4/558-9.

³¹ Müslim, "İmân", 8.

³² Müslim, "Birr ve's-Sıla", 161.

³³ et-Tahrîm 66/10.

³⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi – Hasan es-Semâhî Süveydan, 4/483.

³⁵ Ebû Muhammed Cemaleddin İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekka vd. (Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1375/1955), 2/308-9.

³⁶ Buhârî, "Hac", 107; Müslim, "Cihad", 132.

³⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi – Hasan es-Semâhî Süveydan, 4/91.

³⁸ Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdülhâlîk b. Hallâd b. Ubeydullah el-Bezzâr, *el-Müsned (el-Müsnedü'l-kebîr, el-Bahrü'z-zehhâr)*, thk. Mahfuzurrahman Zeynullah v.dğr. (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988-2009), 18/170.

³⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi – Hasan es-Semâhî Süveydan 4/398-9.

⁴⁰ Türkan, *Hadis Şerh Geleneği*, 198.

tarihi bilgileri titiz bir tahlilden geçirmiş, hâdiseleri sadece nakil yapmakla yetinmeyip sened ve metin yönleriyle de değerlendirmiştir.

Hucurat sûresi 2. âyetinin tefsirinde Sahîh-i Müslim'de geçen ve bu âyetin nüzûlundan sonra Sâbit b. Kays'ın (r.a.) sesi yüksek olduğu için bu âyeti kerimedeki uyarıdan korktuğu için evine kapandığının anlatıldığı bir hadise⁴¹ yer verilmiştir. Bu hadise göre, Resûlullah (s.a.v.), Hz. Sabit'i göremeyince Sa'd b. Muaz'a (r.a.) onun durumunu sormuş, Hz. Sa'd da onun durumunu araştırmış ve neden gelmediğini öğrenmiştir. İbn Kesîr, bu hadisin Sahîh-i Müslim'deki diğer üç rivayetinde Sa'd b. Muaz'ın isminin geçmediğine dikkat çektiikten sonra Hz. Sa'd'ın isminin bu hadiste geçmesinin tarih açısından mümkün olmadığını açıklar. Şöyle ki, Sa'd b. Muaz hicretin beşinci yılında Benî Kurayza seferinden sonraki günlerde vefat etmiştir. Bu âyet ise Benî Temim heyetinin ziyareti üzerine nazil olmuştur. Heyet ziyaretleri ise ancak hicretin dokuzuncu senesinde yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla, bu âyet indiği sırada Hz. Sa'd hayatta değildir. Böylece İbn Kesîr tarihî bilgiye aykırı olduğu için hadiste Hz. Sa'd'ın isminin geçmesinin hatalı olduğunu tespit etmiştir ve hadisin Hammad b. Seleme tarihiyle gelen ve Hz. Sa'd'ı zikretmekte teferrüd ettiği bu rivayetinin illetli oluşunun, peşinden zikredilen diğer üç rivayet tarafından ortaya çıkarıldığını belirtmiştir.⁴² Bu tahlilin, Sahîh-i Müslim'in önemli şerhlerinden olan Nevevî'nin şerhinde bulunmaması⁴³ da İbn Kesîr'in vukufunun bir diğer işareti sayılabilir.⁴⁴

Fetih sûresinin 20-24. âyetlerinin tefsirinde İbn Kesîr, Taberî'den naklen⁴⁵, tarihî ve rivayetle uyuşmayan bir rivayet aktarır ve bu rivayetin tarihe aykırılığını ortaya koyar. İbn Kesîr'e göre anlatılan olay ne Hudeybiye senesinde olmuş olabilir, ne kaza umresinde, ne de Mekke'nin fethinde; çünkü anlatımdaki detaylar tarihî bilgilerle uyuşmamaktadır. Mezîkûr rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine'den kurbanlık develerle yola çıkmıştır. Zül-Huleyfe'ye gelince Hz. Ömer'in uyarısı üzerine Mekkelilerden korunmak için ve muhtemel bir çarpışmaya karşı Medine'den silahlar getirilmiştir. Mekke'ye yaklaşılınca İkrime b. Ebî Cehil'in 500 kişilik bir grupla karşılama çıkacakları haberi getirilmiştir. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) Halid b. Velid'i İkrime'ye karşı koymak için görevlendirmiştir. Rivayet bu minval üzere devam etmektedir. İbn Kesîr'e göre, bu siyak problemlidir. Zira, bu olay Hudeybiye senesinde olamaz; çünkü Hz. Halid o zaman Müslüman değildir. Bilakis müşriklerin gözcüsü olarak görev yapmıştır. Kaza umresinde olamaz; çünkü anlamaya göre Mekkeliler bir engel çıkarmayacaklardı ve gerçekten de bir engel çıkarmamışlardır. Mekke'nin fethinde de olamaz; çünkü o zaman hediyelik kurbanlar getirilmemişti. Tam tersine çok büyük bir ordu ile yola çıkmıştı. Böylece İbn Kesîr bu rivayetin siyakının kusurlu olduğunu ve üzerinde düşünülmesi gerektiğini belirtir.⁴⁶

İbn Kesîr'in, "Şöyle diyorlar: "Hele Medine'ye dönelim, o zaman güçlü olan zayıf olanı oradan çıkaracak!" Halbuki asıl güç ve izzet Allah'ındır, Resulü'nündür, müminlerindir; fakat münâfıklar bunu bilmezler!"⁴⁷ âyetini tefsirinde geçen ve İbn Ebî Hatim tarafından nakledilen bir rivayete göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) Tebuk Seferi'nde iken, Abdullah b. Übey b. Selûl âyet-i kerîmede zikrolunan sözü söylemiştir. İbn Kesîr bu bilginin doğru olmadığını, zira meğazi

⁴¹ Müslim, "İmân", 187.

⁴² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Yusuf Ali Budeyvi - Hasan es-Semâhî Süveydan, 4/128-9.

⁴³ Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Muslim b. el-Haccâc*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1392), 2/133-5.

⁴⁴ *Sahîh-i Müslim*'in muâsir şerhlerinden *Fethü'l-mülhim* isimli eserde hadisteki bu probleme işaret edilmiş, hadisin başka bir tarikinde Sa'd b. Muaz yerine Sa'd b. Ubâde'nin geçtiği, Sâbit b. Kays ile aynı kabilede olması sebebiyle Sâbit'in komşusunun o olmasının daha makul olduğu belirtilmiştir. bk. Şebbîr Ahmed Osmâni, *Fethü'l-mülhim bi-şerhi Sahîhi Müslim* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1426/2006), 2/126.

⁴⁵ Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000), 22/238-9. Taberî rivayet hakkında herhangi bir yorumda bulunmamıştır.

⁴⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Yusuf Ali Budeyvi - Hasan es-Semâhî Süveydan, 4/103-4.

⁴⁷ el-Münâfikûn 63/8.

ve siyer âlimlerinin aktarımlarına göre bu olay Tebük Seferi'nde değil, Müreysi' Gazvesi'nde, diğer ismiyle Benî Mustalik Gazvesi'nde vuku bulmuştur. Abdullah b. Übey b. Selûl Tebük Seferi'ne katılmamış, bir grupla beraber ordudan ayrıлып geri dönmüştür.⁴⁸ Görüldüğü üzere, tarihî bilgilerin kullanılması ile rivayetlerde bir takım hatalar tespit edilebilmektedir. Elbette kullanılan tarihî bilginin sağlamlığı burada belirleyicidir. Taberî'den naklen verilen örnekte İbn Kesîr'in gösterdiği akıl yürütme, dikkat çekici bir tahlil örneği sunmaktadır.

1.2.4. Hadisin Siyâkına Aykırılık

İslâm İbn Kesîr bir hadisin iç tutarlılığına da dikkat etmiş, hadisin siyâkı kendi içinde bir takım çelişkiler sergilediğinde bunu ifade etmiştir. Bu hususta güzel bir örneği, Ahkâf sûresi 9. âyetin tefsirinde aktardığı bir hadiste sunmuştur. *Sahîh-i Buhârî*'de geçen bu hadise⁴⁹ göre, Osman b. Maz'ûn (r.a.) Medine'de Ensar'dan bir ailenin evlerinde misafir kaldığı sırada vefat etmiştir. Bu duruma çok hüznülenen ev sahibi hanım Hz. Osman hakkında "Allah sana rahmet eylesin. Senin için şehadet edebilirim. Allah Teâlâ sana ikramda bulunacaktır." şeklinde sözler söylemiştir. Resûlullah (s.a.v.) bunun üzerine "Ben de onun için hayır umuyorum. Ancak vallahi ben Allah'ın Resûlü olduğum halde *bana* ne yapılacağını bilmiyorum." demiştir. Bu söz üzerine Ümmü Alâ "Bu durum beni üzdü." demiş ve akabinde Hz. Osman'ı rüyasında güzel bir hal içinde görerek rüyasını Resûlullah'a aktarmıştır. İbn Kesîr'e göre, aynı hadisin *Sahîh-i Buhârî*'deki diğer bir rivayetinde⁵⁰ Resûlullah'ın sözü "vallahi ben Allah'ın Resûlü olduğum halde *ona* ne yapılacağını bilmiyorum." şeklindedir ve hadisin siyâkı içinde sözün böyle ("bana ne yapılacağı" şeklinde değil, "ona ne yapılacağı" şeklinde) söylenmesi daha tutarlıdır. Zira İbn Kesîr'e göre, Ümmü Alâ'nın verdiği karşılık ("Bu durum beni üzdü.") dikkate alındığında durum netlik kazanmaktadır. Zira, Ümmü Alâ'nın Hz. Peygamber'in (s.a.v.) değil, Osman'ın (r.a.) âkıbetine üzülmeye daha makuldür. Dolayısıyla mahfuz olan rivayetin bu ikinci rivayet olduğunu belirtir.⁵¹ Bu örnekte, İbn Kesîr ikisi de *Sahîh-i Buhârî*'de yer alan iki rivayetten bir tanesinde geçen ifadenin hadisin iç tutarlılığına uymadığını izah etmiş, tamamen hadisin metninden hareket ederek hangi rivayetteki ifadenin mahfuz olması gerektiğine karar vermiştir. Bu yönüyle metin tenkidine güzel bir örnek oluşturduğu söylenebilir. Ayrıca, metin tenkidi kriterleri arasında hadisin iç tutarlılığına aykırılık gibi pek dile getirilmeyen bir kriteri kullanması da dikkat çekicidir.

1.2.5. Akla Aykırılık

Duhân sûresinin 17-33. âyetlerinin tefsirinde İbn Kesîr Hz. Hüseyin'in şehit olmasından dolayı göklerin dört ay boyunca kızardığı, hangi taş kaldırılsa altında taze kan görüldüğü, güneşin tutulduğu ve taşların düştüğüne dair asılsız haberlerin nakledildiğini belirtir. Bu haberlerin asılsız olduğunu ispat sadedinde ise öncelikle ikna edici bir akli izahat yapar, ayrıca sahih hadislerle aykırı olduğunu gösterir. Bu izaha göre, Hz. Hüseyin'in şehit oluşu elbette çok büyük bir hadisedir. Ancak Hz. Hüseyin'den daha değerli insanlar da şehit olmuşlar, fakat bu anlatılan hadiseler hiç biri için gerçekleşmemiştir. İbn Kesîr örnek olarak Hz. Hüseyin'in şehit olan babası Hz. Ali'yi, mazlum ve kuşatılmış olarak şehit edilen Hz. Osman'ı, sabah namazında mihrapta şehit edilen Hz. Ömer'i ve insanların dünyada ve ahirette efendisi olan Hz. Peygamber'i göstererek bu insanların vefatından dolayı böyle olağan üstü hadiseler görülmediyse, Hz. Hüseyin için görülmesinin hiç de normal ve makul olmayacağını belirtmiştir.⁵²

İbn Kesîr ayrıca, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) oğlu Hz. İbrahim'in vefatında güneş tutulduğu için insanların güneşin tutulmasına sebep olarak Hz. İbrahim'in vefatını göstermeleri üzerine Resûlullah'ın insanlara güneşin hiç kimsenin hayatı veya ölümü için tutulmayacağını

⁴⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi – Hasan es-Semâhî Süveydan, 4/436.

⁴⁹ Buhârî, "Cenâiz", 3.

⁵⁰ Buhârî, "Şehâdat", 30.

⁵¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi – Hasan es-Semâhî Süveydan, 4/37.

⁵² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi – Hasan es-Semâhî Süveydan, 4/15.

bildirdiği hadisi⁵³ zikreder. Dolayısıyla Hz. Hüseyin'in şehadeti sebebiyle güneş tutulmuş olduğu yönündeki haberler akla aykırılığın yanında, bu sahih hadise de aykırı düşmektedir.⁵⁴

1.3. Hadislerdeki Teâruz Çözme

İbn Kesîr hadisler arasında görülen çelişkili durumları izah etmeye, eğer uygun bir izahla bu hadislerin arasını cem imkânı varsa bu yolu kullanmaya, eğer hadisler arasını telif mümkün değilse aralarından birini tercih etmeye çalışır. Teâruz çözümünde başvurulan farklı seçenekler arasında, hadisçilerin tercihi olan cem-tercih-nesih-tevakkuf sırasını izler.

Vâkıa sûresi 10-13. âyetlerinin tefsirinde birbirlerine çelişkili gözükten iki hadis nakledilir. Birinci hadiste⁵⁵ "En hayırlı nesil, benim neslim, sonra onları takip eden, sonra da onları takip eden nesil gelir." buyurulmaktadır. İkinci hadiste⁵⁶ ise "Ümmetim yağmur gibidir, başı mı yoksa sonu mu daha hayırlıdır, bilinmez." buyurulmaktadır. İbn Kesîr, iki hadisi şöyle uzlaştırır: İkinci hadisin isnadının sıhhatine hükmedersek, nasıl ki ümmetin ilk nesli dinin tebliği için çok önemli bir görev üstlendiyse, ümmetin son nesilleri de dinin ayakta kalması için çok önemli rol oynarlar. Ancak ilk nesiller daha faziletlidir. Nitekim bir bitki için de hem ilk yağmura hem sonraki yağmura ihtiyaç duyulur. Ancak asıl dayanak ilk yağmurdur, çünkü ona olan ihtiyaç daha büyüktür.⁵⁷

Mücâdele sûresi 11. âyetin tefsirinde bir meclise gelen bir kişi için ayağa kalkmanın doğru olup olmadığına dair birkaç farklı hadis nakledilir ve araları şöyle uzlaştırılır. "Efendimize kalkın." şeklindeki hadis⁵⁸ bu durumun cevabına işaret ederken "Kim insanların kendisi için ayağa kalkmalarından hoşlanırsa cehennemdeki yerine hazırlansın." şeklindeki hadis⁵⁹ ise tam tersi bir duruma işaret etmektedir. İbn Kesîr fıkıhçıların bu konuda ihtilafa düştüğünü, bazılarının, cevâzın, duruma göre değişeceğini bildirdiklerini kaydeder. Buna göre, yolculuktan gelince veya bir yöneticinin makamında ayağa kalkmak caizdir. Ancak bunun yabancı kültürlerde olduğu gibi adet haline getirilmesi doğru değildir. Nitekim sahâbe de en çok Resûlullah'ı (s.a.v.) sevdikleri halde, hoşlanmadığını bildikleri için ayağa kalkmazlardı. Böylece, farklı hükümler ifade eden hadislerin arası bu makul izahla telif edilebilmiştir.⁶⁰

Kadir sûresinin tefsirinde kadir gecesinin ümmet-i Muhammed'e mahsus olup olmadığına dair iki farklı hadis zikredilmiştir. İmam Malik'in Muvatta'sında yer alan ilk hadise⁶¹ göre Resûlullah'a kendinden önceki ümmetlerin ömürleri gösterilmiş, bunun üzerine kendi ümmetinin ömürlerinin daha kısa olduğunu, dolayısıyla eski ümmetler gibi salih ameller yapmaya ömürlerinin yetmeyeceğini düşünmüş, Cenab Hakk da bunun üzerine bin aydan hayırlı olan Kadir gecesini vermiştir. İbn Kesîr'e göre, bu hadis Kadir gecesinin ümmet-i Muhammed'e mahsus olmasını gerektirmektedir. Öte yandan, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde geçen bir hadiste⁶² Ebu Zer (r.a.), Hz. Peygamber'e (s.a.v.) Kadir gecesi hakkında sorular sormuş, "Kadir gecesi peygamberlerin ömürleri boyunca olup da vefat ettiklerinde kaldırılır mı, yoksa kıyamete kadar devam mı eder?" şeklindeki sorusuna Hz. Peygamber (s.a.v.) "Hayır, kıyamete kadar devam eder." şeklinde cevap vermiştir. İbn Kesîr'e göre bu hadis geçmiş üm-

⁵³ Buhârî, "Kusuf", 1; Müslim, "Kusuf", 29.

⁵⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi - Hasan es-Semâhî Süveydan, 4/15.

⁵⁵ Buhârî, "Ashâbu'n-Nebi", 1.

⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 19/334 (No. 12327).

⁵⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi - Hasan es-Semâhî Süveydan, 4/277.

⁵⁸ Buhârî, "Cihâd ve Siyer", 167; Müslim, "Cihâd ve Siyer", 64.

⁵⁹ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Musa b. Dahhâk Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Beşşâr Avvâd Mârûf (Beyrût: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), "Edeb", 13.

⁶⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi - Hasan es-Semâhî Süveydan, 4/352-3.

⁶¹ Mâlik b. Enes, *Muvatta*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâki (Beyrût: Dârü'l-İhyâi't-Türasi'l-Arabî, 1406/1985), "İ'tikâf", 15.

⁶² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/393-4 (No. 21499).

110 | Mehmet Ali Çalgan, Tefsîrül-Kur'âni'l-'azîm'de İbn Kesîr'in Hadis Şerh Metodu ve ...
metlerde de Kadir gecesinin olduğuna işaret etmektedir. İbn Kesîr'in, uzlaşması mümkün gö-
zükmeyen bu hadislerden ikincisini tercih ettiği hadis hakkında yaptığı izahattan anlaşılma-
ktadır.⁶³

1.4. Hadislerde İdrac

Kâf sûresi 40. âyetin tefsirinde İbn Ebî Hatim'den bu âyeti açıklayan bir rivayet aktaran İbn Kesîr, bu rivayette idrac olduğunu düşündüğünü belirtir. Bahse konu rivayet göre, İbn Abbas bir gece Hz. Peygamber ile kalır. Hz. Peygamber sabah namazından önce iki hafif rekât kılar ve namaza çıkar. İbn Abbas'a sabah namazından önceki iki rekâtın yıldızların batımı (vaktinde yapılan tesbih), akşam namazından sonraki iki rekâtın ise (âyetle geçen) secdelerin arkası (sonrasında yapılan tesbih) olduğunu söyler. İbn Kesîr, İbn Abbas'ın Hz. Peygamber ile geceyi geçirdiğine dair kısmın Sahihayn'da mevcut olduğunu, ancak rivayetin en sonunda zikredilen sözün sadece İbn Ebî Hatim'in aktardığı tarihte olduğunu, muhtemelen İbn Abbas'ın kendi sözü olduğunu belirtir.

1.5. Merfu-Mevkuf Arasında Tercih

Feth sûresi 29. âyetin tefsirinde İbn Mâce'de yer alan "Kimin gece namazı çok olursa, gündüz yüzü güzelleşir." şeklindeki rivayetin⁶⁴ aslında mevkuf olmasının daha doğru olduğunu, başka bir açıklama yapmadan, kaydeder.⁶⁵ Yine, Zâriyat sûresi 42. âyetin tefsirinde Ad kavminin helakının anlatıldığı bir rivayet için İbn Kesîr, bu rivayetin merfu olarak nakdedilmesinin yanlış olduğunu, doğrusunun Abdullah b. Amr'ın sözü olduğunu belirtir.⁶⁶

2. Hadisin Mânâsını Tespite Yönelik Tahliller

Metin tahlilleri, hadis metninin doğru anlaşılmasına yönelik gayretler olup hadisin delâleti bu şekilde daha net ortaya çıkmaktadır. Bu başlıkta İbn Kesîr'in metin tahliline yönelik gayretleri çeşitli açılardan ele alınmıştır.

2.1. Başka Hadislerden İstifade Etme

Bir hadiste yer almayan ve hadisin mânâsının tam anlaşılması için gerekli olan bir bilgi hadisin başka bir tarihinde veya başka bir hadiste yer alabilmektedir. Bu nedenle bir konu ile ilgili hadislerin bir bütün olarak değerlendirilmesinde büyük fayda vardır. İbn Kesîr de bu metodu kullanarak hadislerin manasını tespite çalışmıştır.

"İçinizden fetihten önce (malını Allah yolunda) harcayan ve savaşanlar ötekilerle bir değildir."⁶⁷ âyetinin tefsirinde İbn Kesîr âyetle geçen fetih ile Mekke'nin fethi veya Hudeybiye sulhunun kastedildiğine dair iki görüş olduğunu belirtir. Devamla, ikinci görüşü destekleyen ve Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde geçen şu hadisi⁶⁸ nakleder: Halid b. Velid ile Abdurrahman b. Avf arasında bir tartışma yaşanır. Halid b. Velid "Bizden önce yaşadığımız günlerden dolayı (İslam'a erken girdiğiniz için) mi bize üstünlük taşıyorsunuz?". Bu tartışma Hz. Peygamber'e (s.a.v.) haber verilince şu sözleri söyler: "Ashabımı bana bırakın. Canımı elinde tutana yemin ederim ki Uhud kadar, yahut dağlar kadar, infakta bulunsanız yine ashabımın amellerine ulaşamazsınız." İbn Kesîr daha sonra bu hadiste geçen olayın tarihini belirlemek için başka bir hadisten istifade eder. Sahîh-i Buhârî'de geçen bu diğer hadiste⁶⁹ Halid b. Velid (r.a.) ile Abdurrahman b. Avf (r.a.) arasındaki tartışmanın sebebi olarak Mekke'nin fethinden sonra Benî Cezîme kabilesine Halid b. Velid'in gönderilmesi, bu kavmin Müslüman olduklarını doğru ifade edememelerinden dolayı Halid b. Velid'in onların öldürülmelerini emretmesi, Abdurrahman b. Avf'ın da buna karşı çıkması gösterilmektedir. Halid b. Velid Hudeybiye sulhu

⁶³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi - Hasan es-Semâhî Süveydan, 4/756-7.

⁶⁴ İbn Mâce, "İkâmetu's-Salât", 174.

⁶⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi - Hasan es-Semâhî Süveydan, 4/124.

⁶⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi - Hasan es-Semâhî Süveydan, 4/184.

⁶⁷ el-Hadîd 57/10.

⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 21/319 (No. 13812).

⁶⁹ Buhârî, "Ahkâm", 35.

ile Mekke'nin fethi arasında Müslüman olmuştur. Bu iki hadis birlikte ele alındığında âyetteki fetihle kastın Hudeybiye sulhu olduğu anlaşılmaktadır. İbn Kesîr daha sonra Sahîh-i Buhârî'de muhtasar bir şekilde sadece Resûlullah'ın (s.a.v.) ashabının değeri hakkındaki yu- karıda geçen ifadesini nakleden hadisi⁷⁰ verir.⁷¹ Görüldüğü gibi, bu muhtasar rivayetin sebeb- i vürudu ilk iki hadis sayesinde anlaşılmaktadır. Ayrıca, dikkat edilirse, ancak Müsned'de ge- çen ilk hadis ve bu hadisin tarihlendirilmesine imkân veren diğer hadisin İbn Kesîr tarafından birlikte değerlendirilmesi yoluyla âyetteki fetihle ne kastolunduğuna dair görüşlerden biri- sine istidlal yapılabilmıştır.

Diğer hadislerden yararlanma hususunda bir diğer kayda değer örnek, Cuma sûresi- nin sonunda anlatılan, ashabın Resûlullah'ı (s.a.v.) hutbe esnasında gelen bir ticaret kervanı sebebiyle bırakmaları konusundadır. Bu konuda müttefakun aleyh bir hadiste⁷² bahsi geçen olay şöyle anlatılmaktadır: "Medine'ye bir ticaret kervanı geldi. Resûlullah (s.a.v.) bu esnada Cuma hutbesini veriyordu. Bunun üzerine insanlar dışarı çıktılar ve on iki kişi mescidde kaldı. Bu sebeple "Ama onlar bir ticaret veya eğlence gördüklerinde ona yönelip seni ayakta bırakı- verdiler." âyeti kerimesi nâzil oldu." Aynı konuda biraz daha tafsilatlı birkaç rivayet daha akt- arıldıktan sonra İbn Kesîr "Ancak bu konuda bilinmesi gerekli olan bir önemli husus vardır. Şöyle ki, bu olayın Resûlullah'ın (s.a.v.) Cuma namazını hutbeden önce kıldırıldığı zamanlarda olduğu söylenmiştir." diyerek Ebû Dâvûd'un Merâsîl isimli kitabından konuyla ilgili bu detayı içeren şu rivayeti⁷³ aktarır: "Resûlullah (s.a.v.) bayramlarda olduğu gibi cumaları da hutbe- den önce namazı kıldırırdı. İşte böyle bir Cuma günü Resûlullah (s.a.v.) namazı kıldırması, hutbe veriyorken birisi gelerek Dihye b. Halife'nin bir ticaret kervanıyla geldiğini bildirmesi üzerine insanlar dağılmış ve ancak az sayıda kişi orada kalmıştır."⁷⁴ Böylece, sanıldığından ak- sine, dağılma olayının namazın kılınmasından önce değil, sonra olduğu öğrenilmektedir.

2.2. Hadisle İlgili Özgün Tespitler Yapma

İbn Kesîr gerek gördüğünde bir hadisten çıkarılması gereken dersleri, ibretleri, ulaşı- lacak neticeleri zikreder. Yanlış anlaşılabilir hususları izah eder ve belli bir hususta söyle- nen bir hadisin daha genel bir anlamı olup olamayacağını irdeler. Bu konudaki pek çok örnek- ten birkaç tanesini burada incelemekte fayda olacaktır.

"Ey iman edenler! Size, bulunduğunuz toplantılarda "Yer açın" dediğinde yer açın ki Allah da size genişlik versin. "Davranıp kalkın" dediğinde de kalkın ki Allah içinizden (ger- çekten) iman etmiş olanları ve ilme kavuşmuş olanları yüksek derecelere çıkarsın."⁷⁵ âyetinin tefsirinde belli bir konuya özel olarak bilinen bir hadise daha genel bir mana verdiği görül- mektedir. Söz konusu hadiste⁷⁶ Resûlullah (s.a.v.) namaz öncesinde ashabın omuzlarını dü- zeltir ve onlara "Düz durun, ayrı durmayın ki kalpleriniz de ayrı düşmesin. Bana sizden olgun- luk ve ilim sahipleri yakın dursun, sonra derece derece bu şekilde yer alın." diye uyarıda bu- lunmaktadır. İbn Kesîr bu hadisten hareketle, Resûlullah'ın (s.a.v.) namazda ashabın olgun olanlarının ve ilim sahiplerinin kendisine yakın durmasını istemiş olmasından, namaz dışında da etrafında böyle yer almalarını evleviyetle istediğini kaydeder.⁷⁷ Böylece âyette geçen, bir mecliste gelenlere yer verme emrinin de bu şekilde düşünülmesi gerektiğine, yani, gelen fazi- let ve ilim sahibi kişilere yer verilmesi gerektiğine işaret eder.

Kadir sûresinin tefsirinde Kadir gecesinin Ramazan ayının sabit bir gününde mi ol- duğu yoksa her sene farklı bir günde mi olabileceği hususunu incelerken konuyla ilgili bir

⁷⁰ Buhârî, "Ashâbu'n-Nebi", 5.

⁷¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi - Hasan es-Semâhî Süveydan, 4/318-9.

⁷² Buhârî, "Tefsîr", 312; Müslim, "Cuma", 36.

⁷³ Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *el-Merâsîl*, thk. Şuayb Arnaut (Beyrût: Müessesetü'r- Risâle, 1408), 105.

⁷⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi - Hasan es-Semâhî Süveydan, 4/432.

⁷⁵ el-Mücâdele 58/11.

⁷⁶ Müslim, "Salât", 122.

⁷⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi - Hasan es-Semâhî Süveydan, 4/353.

112 | Mehmet Ali Çalgan, Tefsîrül-Kur'âni'l-'azîm'de İbn Kesîr'in Hadis Şerh Metodu ve ...

hadisten istidlal yapar. Söz konusu hadiste⁷⁸ Hz. Peygamber (s.a.v.) Kadir gecesini haber vermek için ashabın yanına çıkmış, ancak kavga eden iki kişiyi görünce bu sebeple bu bilgini kendisinden aldığı söylemiş, belki de böylesinin daha hayırlı olduğunu belirtmiş ve Kadir gecesini Ramazan ayının son dokuz, yedi ve beşinci gecelerde aramalarını bildirmiştir. İbn Kesîr'e göre eğer Kadir gecesini her sene sabit olmasaydı, Resûlullah'ın (s.a.v.) onun bilgisini bildirmesi düşünülemez. Eğer sadece o seneye mahsus olarak Kadir gecesinin zamanını bildireceği ihtimalini dikkate almazsak, Kadir gecesinin her sene sabit ve belli bir gün olması gerekir ki bu günün bilgisi ashab için verilebilsin.⁷⁹ İbn Kesîr mezkûr hadisten şu dersleri de çıkarır:

a) Kavga etmek insanı faydalı ilimden mahrum bırakır, b) Kadir gecesinin müphem kalması da hadiste işaret edildiği gibi hayırlı olmuştur ve önemli bir hikmet içermektedir. Zira insanlar hangi gün olduğunu bilmeyince daha fazla zaman ibadetlere gayret ederler, bütün Ramazan boyunca Kadir gecesini ararlar, özellikle son on günde daha da çaba harcarlar. Hâl-buki hangi gün olduğu bilinse sadece o gün gayret edilir.⁸⁰

İbn Kesîr, Mülk sûresi 15. âyetin tefsirinde tevekküle ilgili şu hadisi⁸¹ zikreder: "Eğer Cenâb-ı Hakk'a hakkıyla tevekkül etseydiniz, sizleri kuşları rızıklandırdığı gibi rızıklandırır. Nitekim kuşlar sabah aç karna yuvalarından ayrılır, akşam karınları tok olarak (yuvalarına) dönerler." Hadisin şerhinde İbn Kesîr kuşların tevekküle beraber rızık talebi için her sabah yuvalarından çıkmalarını onlara düşen görevi yerine getirme ve sebeplere sarılma olarak değerlendirir. Böylece Allah Teâla onlara rızıklarını kolaylaştırır ve sonuçları yaratır.⁸² Diğer bir ifadeyle, kuşlar sadece tevekküle yetinmezler, aynı zamanda göstermeleri gereken gayreti de tam olarak gösterirler.

İbn Kesîr, "Allah'a kulluk edin; O'na karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin ki Allah bir kısım günahlarınızı bağışlasın ve size belirli bir vadeye kadar süre tanısin."⁸³ âyetlerinin tefsirinde bu âyetin "Akraba bağlarını gözetmek ömrü uzatır." şeklindeki hadiste⁸⁴ geçen, tatlerin, iyiliklerin ve akraba bağlarını gözetmenin ömrü uzattığına dair işareti, hakikat manasıyla yorumlayanlar için bir delil olarak değerlendirildiğini kaydeder. Nitekim âyette itaat edildiği takdirde, aksi halde başlarına gelecek azabın erteleneceğine ve böylece daha uzun yaşayacaklarına değinilmektedir.⁸⁵

2.3. Hadisle İlgili Muhtelif Açıklamaları Nakletme

"Bir de şöyle demektedirler: "Bu dünya hayatımızdan başka bir hayat yoktur. Ölürüz, yaşarız. Bizi öldüren ise zamandan başkası değildir."⁸⁶ âyetinin tefsirinde müttetekun aleyh olan şu hadisi zikreder: "Allah Teâlâ buyurur ki: Âdemoğlu dehre (zamana) söver. Halbuki dehr (dehri, yani zamanı yaratan) benim, gece ve gündüz benim elimdedir."⁸⁷ Daha sonra İmam Şâfiî ve Ebû Ubeyd gibi âlimlerin bu konudaki görüşlerini nakleder. Buna göre Araplar Câhiliyye zamanında başlarına bir felaket geldiğinde dehre söverlerdi. Bu felaketleri zamanın getirdiğine inanırlar ve bu sebeple zamanı itham ederlerdi. Ancak gerçekte bunların asıl fâili Cenâb-ı Hak olduğu için aslında Cenâb-ı Hakk'a kötü söz söylemiş oluyorlardı. İşte bu itibarla

⁷⁸ Buhârî, "Fadlu Leyleti'l-Kadr", 4.

⁷⁹ Kadir gecesinin tam vakti, geçmiş milletlerde olup olmadığı, gizlenmesinin hikmetlerine dair geniş değerlendirmeler için bk. İbrahim Kutluay, *Mukaddes Zaman ve Mekânlar* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009), 234-244. İlgili rivayetlerin değerlendirmesini yapan Kutluay'a göre, Kadir gecesini sabit bir gecede değildir. Rivayetlerde farklı günlerin bildirilmesi, o gecenin aranmasını teşvik içindir. bk. Kutluay, *Mukaddes Zaman ve Mekânlar*, 239.

⁸⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi - Hasan es-Semâhî Süveydan, 4/761.

⁸¹ Tirmizî, "Zühd", 33.

⁸² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi - Hasan es-Semâhî Süveydan, 4/491.

⁸³ Nüh 71/3-4.

⁸⁴ Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Târik b. İvedullah (Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1415), 1/289.

⁸⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi - Hasan es-Semâhî Süveydan, 4/542.

⁸⁶ el-Câsiye 45/24.

⁸⁷ Buhârî, "Edeb", 101; Müslim, "Elfâz mine'l-Edeb", 1.

zamana sövmek yasaklanmıştır. Çünkü zamanla kastettikleri aslında Allah Teâla idi. İbn Kesîr naklettiği bu görüşün bu konudaki en güzel tefsir olduğunu belirtir. İbn Hazm'ın bu hadisten yola çıkarak dehri esmâ-i husnâ'dan saymasını da yadırgar.⁸⁸

"*Senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, yarısını, üçte birini ibadetle geçirdiğini ve beraberinde bulunanlardan bir grubun da (böyle yaptığını) rabbin elbette bilir...*"⁸⁹ âyetinin tefsirinde Resûlullah'a (s.a.v.) gece sabaha kadar uyuyan bir insanın durumunun sorulduğu müttefekun aleyh olan bir hadis⁹⁰ yer alır. Hz. Peygamber bu insan hakkında şeytanın kulağına bevl ettiğini söyler. İbn Kesîr bu sözün söyleniş sebebine dair iki farklı yorum nakleder. Birinci yoruma göre bu insan farz namazını ihmal etmiştir. İkinci yoruma göre ise nafîle namazı ihmal etmiştir.⁹¹

2.4. Konuyla İlgili Hadisleri Verme

İbn Kesîr, her hangi bir âyetin tefsirinde, gerek gördüğünde, âyette işlenen konunun hadislerde nasıl ele alındığını bütüncül bir şekilde göstermek için sadece bir hadisin farklı tariklerini vermekle kalmaz, konuyla ilgili farklı sahâbîlerden gelen bütün farklı hadisleri de serdeder. Örneğin, Kalem sûresi 51. âyet-i kerîmede nazar konusu geçmektedir: "*O inkârcılar Kur'an'ı işittikleri zaman, seni gözleriyle devireceklermiş gibi bakar, "Şüphesiz o bir delildir" derler.*" İbn Kesîr 15 farklı sahâbîden nazar konusunda vârid olan hadisleri bu âyetin tefsirinde tek tek sıralar.⁹² Kadir sûresinin tefsirinde ise kadir gecesinin gününün tayini hususunda mevcut olan ilgili hadisleri zikreder. Bu hadislere göre kadir gecesini Ramazan ayının 1., 17., 19., 21., 23., 24., 25., 27. veya son gecesini olabilir. Ancak bu hadisler arasında bir tercih yapmamıştır.⁹³

2.5. Garîbu'l-hadis Bilgilerini Aktarma

İbn Kesîr hadis metinlerinde geçen ve zor bilinen kelimelerin mânâlarını açıklar. Bu amaçla genellikle Cevherî'den nakillerde bulunur. Örneğin, Tahrim sûresinin ilk âyetlerinin tefsirinde yer verdiği, Sahîh-i Müslim'den naklettiği⁹⁴ ve Resûlullah'ın bal şerbeti içtiğinden, hanımlarının da bunun üzerine O'na kötü kokulu bir şey yiyip yemediğini sorduğundan bahsedildiği bir hadiste şu ifade geçmektedir: جَزَسَتْ نَحْلَهُ الْعَرْفَطَ. İbn Kesîr, burada geçen جَزَسَ ifadesini Cevherî'nin bal arısının yemesi olarak açıkladığını⁹⁵ nakleder ve ayrıca istişhad için bir şiir aktarır.⁹⁶

2.6. Klasik Hadis Kaynaklarındaki Bâb Başlıklarından İstifade Etme

Bir hadisin manasını tespitite veya hadisten istinbat edilecek sonuçları öğrenmede bâb başlığından istifade önemli bir yöntemdir. İbn Kesîr'in bu yönetime yer yer başvurduğu görülmektedir. Örneğin, Ahkâf sûresi 21. âyetinin tefsirinde İbn Mâce'de geçen⁹⁷ şu hadise yer verilmiştir: "Allah Teâlâ bize ve Âd kavminin kardeşine (Hz. Hûd'a) rahmet eylesin." İbn Kesîr bu hadisi verirken önce bâb başlığını ("Dua edilirken önce kendinden başlasın") vererek bu hadisin fikhını (hadisten öğrenilecek dersleri) görmemize de yardımcı olmaktadır.⁹⁸

Kadir sûresinin tefsirinde Kadir gecesinin sadece Ramazan ayına mı mahsus olduğu yoksa senenin diğer aylarında da olup olmadığı hususunu ele alırken İbn Mes'ud'dan (r.a.)

⁸⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi - Hasan es-Semâhî Süveydan, 4/30.

⁸⁹ el-Müzzemmil 73/20.

⁹⁰ Buhârî, "Teheccüd", 13; Müslim, "Salâtu'l-Musâfirîn", 205.

⁹¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi - Hasan es-Semâhî Süveydan, 4/571.

⁹² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi - Hasan es-Semâhî Süveydan, 4/512-518.

⁹³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi - Hasan es-Semâhî Süveydan, 4/758.

⁹⁴ Müslim, "Talâk", 20.

⁹⁵ Ebû Nasr İsmail b. Hammâd Cevherî, *eş-Şihâh tâcü'l-lûga ve şihâhi'l-Arabîyye*, thk. Ahmed Abdül gafûr Attâr (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987), 3/912.

⁹⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi - Hasan es-Semâhî Süveydan, 4/472.

⁹⁷ Ebû Abdillah İbn Mâce Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, *Sunen*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki (Daru İhyai'l-Kutubi'l-Arabîyye), "Duâ", 6.

⁹⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi - Hasan es-Semâhî Süveydan, 4/45.

114 | Mehmet Ali Çalgan. Tefsîrül-Kur'âni'l-'azîm'de İbn Kesîr'in Hadis Şerh Metodu ve ...
senenin diğer aylarında da olabileceğine dair nakiller olduğunu belirttikten sonra Sünen-i Ebî Dâvûd'da ise bu konuda "Kadir gecesinin her Ramazan ayında olduğunun beyanı" başlıklı bir bâb olduğunu⁹⁹ delil getirerek ve bu bâbda yer alan aynı mânâdaki hadisi naklederek doğru görüşün bu olduğunu kaydeder.¹⁰⁰

2.7. Metin İnşası ve Bütünleştirilmiş Rivayet Kullanma

Fetih sûresi 20-24. âyetlerinin tefsirinde Hudeybiye sulhuna dair hem İbn İshak'tan gelen rivayeti nakleden Ahmed b. Hanbel'in Müsned'indeki hadisi¹⁰¹, hem de Sahîh-i Buhârî'deki ilgili hadisi¹⁰² peş peşe aktaran İbn Kesîr, ardından bu iki hadisin siyaklarını değerlendirdi. İbn Kesîr, Sahîh-i Buhârî'deki siyakın daha uygun olduğunu, İbn İshak'tan gelen rivayet ile Buhârî'deki arasında bazı noktalarda farklar bulunduğunu, ancak İbn İshak'tan gelen rivayette de dikkate alınması gerekli bazı faydaların olduğunu, bu sebeple her iki rivayeti beraber zikrettiğini kaydeder. Böylece ortak bir metin inşa etmese de iki rivayetin birlikte değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁰³

Aynı sûrenin devamında yer alan "Allah, Resûlü'nün rüyasını doğru çıkarmıştır. Allah izin verirse hiçbir şeyden korkmaksızın, (umrenizi yaptıktan sonra) ya saçlarınızı kazıtarak veya kısmen kestirerek, güven duygusu içinde Mescid-i Harâm'a muhakkak gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bilmektedir ve bundan başka hemen gerçekleşecek bir fethi de takdir buyurmuştur."¹⁰⁴ âyet-i kerimesinin tefsirinde ise bu sefer Hudeybiye dönüşü olan olaylar, Hayber'in fethi ve ertesi yıl yapılan kaza umresi ortak bir metin halinde aktarılır. İbn Kesîr yaklaşık bir sayfalık bu ortak metni aktardıktan sonra "İşte bu anlatılanlar, farklı rivayetlerin toplamından ibarettir." diyerek birleştirilmiş bir metin ortaya koyduğuna işaret eder.¹⁰⁵

2.8. Metindeki Müphem Şahsı Tespit Etme

Bir hadisin farklı tariklerini bilmenin faydalarından bir tanesi de hadisin metninde müphem bırakılan bir kişinin ismini başka bir tarikten öğrenebilmektir. İbn Kesîr bunun bir örneğini Hucurât sûresi 12. âyetin tefsirinde yer verdiği bir hadiste¹⁰⁶ sunmaktadır. Bu rivayette İbn Mesud'a bir adamın getirildiği ve bu adam hakkında sakalından şarap damladığının söylendiği geçmektedir. Abdullah b. Mesud (r.a.) ise "Biz ayıpları araştırmaktan yasaklandık. Bize gördüğümüz bir şey getirilirse ancak onu dikkate alabiliriz." demiştir. İbn Kesîr, İbn Ebî Hatim'in rivayetinde bu şahsın adının Velid b. Ukbe b. Ebî Muayt olarak geçtiği bilgisini vermiştir.¹⁰⁷

Haşr sûresi 9. âyetin tefsirinde Sahîh-i Buhârî'de geçen ve Hz. Peygamber'in kendisine gelen aç bir insanı misafir etmesi için ashabına ricada bulunduğu kıssa anlatılmaktadır. Bu hadiste¹⁰⁸ isim belirtilmeden Ensâr'dan bir kişinin bu şahsı misafir olarak kabul ettiği, evine götürdüğü, ancak evde yeterli yemek olmadığı için çocukların uyutulduğu ve Ensâr'dan olan sahâbînin hanımıyla beraber ışığı kapatarak yemek yer gibi yaptıkları ve bu şekilde misafirin karnını doyurdukları hikaye edilmektedir. Hadiste Hz. Peygamber'in bu Ensârîyi ertesi gün tebrik ettiği ve Haşr sûresi 9. âyetin de bundan dolayı nazil olduğu bildirilmiştir. İbn Kesîr, bu hadiste geçen, ismi belirtilmeyen ev sahibi Ensârînin isminin Ebû Talha olduğunu hadisin Sahîh-i Müslim'de yer alan bir rivayetine¹⁰⁹ dayanarak bildirmiştir.¹¹⁰

⁹⁹ Ebû Dâvûd, "Salât", 322.

¹⁰⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi – Hasan es-Semâhî Süveydan, 4/757.

¹⁰¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 31/212 (No. 18910).

¹⁰² Buhârî, "Şurût", 15.

¹⁰³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi – Hasan es-Semâhî Süveydan, 4/116.

¹⁰⁴ el-Fetih 48/27.

¹⁰⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi – Hasan es-Semâhî Süveydan, 4/120.

¹⁰⁶ Ebû Dâvûd, "Edeb", 37.

¹⁰⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi – Hasan es-Semâhî Süveydan, 4/139.

¹⁰⁸ Buhârî, "Tefsîr", 306.

¹⁰⁹ Müslim, "Eşribe", 173.

¹¹⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi – Hasan es-Semâhî Süveydan, 4/378-9.

2.9. Fıkıhî İhtilafı İzah Etme

İbn Kesîr'e göre, "...O halde Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun..."¹¹¹ âyetinde geçen bu ifadeden yolan çıkan Ebû Hanîfe, namazda Fatiha okunmasa da bir âyet dahi okunsa namazın geçerli olduğunu belirtmiştir. Bu konuda ayrıca şu hadisi¹¹² de görüşlerine dayanak yapmışlardır: Resûlullah (s.a.v.) namazını düzgün biçimde kılamayan bir kişiye namazı anlatırken "Sonra Kur'ân'dan sana kolay geleni oku." demiştir. İbn Kesîr bu görüşe karşılık namazda Fatiha'nın okunmasının zaruri olduğunu iddia edenlerin dayanak olarak aldıkları hadisleri sıralar. Buna göre, bir başka hadiste¹¹³ Hz. Peygamber "Fatiha okumayanın namazı olmaz." demiştir. Ayrıca, Sahîh-i Müslim'de geçen "Fatiha okunmayan her namaz eksiktir." şeklindeki hadisin¹¹⁴ de bu görüşü temellendirdiğini belirtir. Böylece, söz konusu âyet ve farklı hadislerden fıkıhî mezhepler arasında nasıl bir ihtilaf doğmuş olduğunu, her hangi bir tercihte bulunmadan anlatmış olur.¹¹⁵

2.10. Kur'ân-ı Kerîm'in Sünnet'i Tahsisi

"Ey iman edenler! Mümin kadınlar göç ederek size geldiklerinde -onların imanlarını Allah daha iyi bilmekle beraber- siz onları sınavın. Eğer mümin olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere iade etmeyin..."¹¹⁶ âyet-i celîlesi mümin kadınların kâfirlere geri verilmemesini emretmiştir. Hâlbuki Hudeybiye sulhuna göre Müslümanlara kim sığınırsa sığınsın mutlaka iade edileceği belirtilmişti. İbn Kesîr'e göre bu âyet-i kerîme, Sünneti tahsis etmiştir. Hatta İbn Kesîr'e göre, bu tahsis, bu konudaki en güzel örneklerden biridir. İbn Kesîr seleften bazı âlimlere göre bunun neshe de bir örnek sayılabileceğini belirtir. Daha sonra, bu âyetin sebebi-nüzûluna ve bu âyetin inmesiyle Hudeybiye sulhunun iade maddesinin kadınlar hakkında kaldırıldığına dair bazı rivayetler aktarır.¹¹⁷

Sonuç

Bu makalede İbn Kesîr gibi tefsir, hadis ve tarih sahalarında otorite bir şahsiyetin, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm* isimli eserinde hadislerle uyguladığı metin tenkit ve tahlilleri araştırma konusu edilmiştir. Bu eserin yapısı ve sistematığı, bu esere klasik bir hadis şerhi görünümü vermese de içerdiği zengin hadis muhtevası ve bu muhtevanın bir hadis şerhinde olduğu gibi isnad ve metin açılarından ustaca tahlil edilmesi, bu esere tefsir kimliğinin yanında, bir hadis şerhi kimliği de kazandırmaktadır. İbn Kesîr'in tefsiri, içerdiği bu hadis şerh metodu ve tenkidi yönleriyle diğer tefsirler arasında da temayüz etmektedir. Zira diğer pek çok rivayet ve dirayet tefsirlerinde görüldüğü gibi hadisleri olduğu gibi vermekle yetinmemiş, bu hadislerle alakalı bilinmesi gerekli önemli hususları bildirmiş, hatta çoğu zaman orijinal tespitlerde de bulunmuştur. Nitekim Sahîh-i Müslim'deki bir hadisle alakalı Nevevî'nin şerhinde bulunmayan önemli bazı tespitlere İbn Kesîr tefsirinde yer vermiştir. Nesâî, Tirmizî, Bezzâr gibi büyük hadis hafızlarının garip zannettikleri hadislerin başka tarikleri olduğunu gösterecek bu hafızları tashih etmiştir. Bütün bu yönleriyle *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, tefsir okuyucuları için olduğu kadar, hadisçiler için de, gerek zengin hadis muhtevası, gerek hadis usulünün maharetle tatbiki, gerekse hadis şerhçiliği açısından müstağni kalınamayacak bir kıymeti hâizdir.

Çalışmamız sonucunda önemli olduğunu düşündüğümüz iki noktaya dikkat çekmek isteriz. İlki, yukarıda kısaca işaret edildiği üzere, Kur'ân-ı Kerîm tefsirleri arasında hadis muhteva ve tahlilleri açısından *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*'in müstesna konumudur. Tefsir tarihinde

¹¹¹ el-Müzzemmil 73/20.

¹¹² Müslim, "Salât", 45.

¹¹³ Müslim, "Salât", 34.

¹¹⁴ Müslim, "Salât", 38.

¹¹⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi - Hasan es-Semâhî Süveydan, 4/570-1.

¹¹⁶ el-Mümtehine 60/11.

¹¹⁷ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi - Hasan es-Semâhî Süveydan, 4/400.

öne çıkan meşhur tefsirlerle mukayese edildiğinde, bahsi geçen açıdan İbn Kesîr'in tefsiri rahatlıkla temâyüz etmektedir. Hadisin Kur'ân-ı Kerîm tefsirinde önemi ve vazgeçilmezliği düşünülduğünde hadis malzemesinin okuyucuya sunulmasında sübut açısından belli bir filtreden geçirilmesi, delâlet açısından da belli seviyede vuzuha kavuşturulması önem arz etmektedir. Sık kullanılan meşhur tefsirlerde âyetlerin izahında başvuru hadislerin nispeten sınırlı sayıda olması, bazen bu hadislerin gerekli tahric ve sıhhat bilgilerinin bile verilmemesinin¹¹⁸ yanında, Tefsîrû'l-*Qur'âni'l-'azîm*'de, gerek isnad gerekse metin yönlerinden, okuyucuya sunulan malumatın zenginliği öncelikle âyet-i kerîmelerin anlaşılmasında önemli katkı sağlamakta, ayrıca okuyucuya ciddi bir hadis kültürü ve nosyonu da kazandırmaktadır.

Önemli olduğunu düşündüğümüz ikinci nokta ise *Tefsîrû'l-*Qur'âni'l-'azîm**'de görülen metin tenkidi çabalarının hadisçilerin isnad tenkidi yanında, metin tenkidini ihmal ettikleri yönündeki kanaati tashih açısından önemli bir veri sağlamasıdır. Zira çalışmada Sahîhayn'da yer alan bazı hadislerin dahi metin tenkidine konu olduğu ve bazı kısımlarının hatalı olduğunun tespit edildiği görülmüştür. Bu açıdan, çalışmamızın hadisçilerin metin tenkidi gayretlerine ışık tutan, son dönemde yazılmış çalışmalara da bir katkı niteliği taşıdığı değerlendirilmektedir.¹¹⁹ Bu kapsamda, metin tenkidi kriterleri arasında "hadisin iç tutarlılığına aykırılık" gibi pek dile getirilmeyen bir kriteri kullanması da önemli görülmektedir.¹²⁰ Ayrıca, *Münker* kavramı ve bu kavramın muhaddislerce metin tenkidinde kullanıldığı tezinin, araştırmacıların dikkatini çeken bir konu olduğu¹²¹ ve İbn Kesîr'in tefsirindeki kullanımın da bu teze katkıda bulunan veriler içerdiğine, makalenin ilgili kısmında işaret edilmişti.

*Tefsîrû'l-*Qur'âni'l-'azîm** üzerine yapılan çalışmalara bakılarak, tefsir açısından pek çok çalışmaya konu olduğu, ancak aynı ilgiyi hadis açısından yeterli seviyede görmediği söylenebilir. Nitekim, Şeref Kudat 2018 tarihli makalesinde bu tefsirin metin tenkidi yönüyle yeterince incelenmediğini belirtmektedir. Bu çalışmayla, hadis metinlerinin şerh, tenkit ve tahlillerinde gösterilen derinlik ve maharet açılarından bu ilim hazinesine, bir nebze de olsa, dikkatleri çekmek ümit edilmiştir. Bu yönde yapılacak başka çalışmalarla, gerek İbn Kesîr'in, tefsirinde gösterdiği hadis şerh metodu ve tenkidi farklı yönleriyle daha da aydınlanacak, gerekse diğer hadisçilerin de metin tenkidi sahasındaki gayretlerine dikkat çekilecektir.

¹¹⁸ Bir tefsir araştırmacısı bu durumu şu sözlerle tespit etmektedir: "Tefsir babında Hz. Peygamber, sahabe ve tabiinden yapılan rivâyetler azımsanamaz. Bunlara yönelik sened ve metin tenkidinin hadis ilmindeki gibi tefsirde canlı olduğunu söyleyemeyiz. Tefsir ile ilgili rivâyetlerin birçoğunun sened ve metin tenkidine tabi tutulmadığı ehlinin malumudur." bk. Cahit Karaalp, "Kur'ân-ı Kerim Meâl ve Tefsiri Adlı Eserin Tefsirindeki Metoduna Dair Bir İnceleme", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2019), 7.

¹¹⁹ Örneğin Muhammed Muslih Za'bî, *Nakdu'l-Metn inde'l-İmâm Nesâî fî's-Süneni'l-Kubrâ* (Amman: Ürdün Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1420/1999); Brown, "Erken Dönem Hadis Münekkitlerinin Metin Tenkidi Yaptığını Nasıl Biliyoruz ve Bulmak Niçin Bu Kadar Zor?", 265-310; Düzenli, "Metin Tenkidi Açısından İlel Eserleri: İbn Ebî Hâtim'in İlel Adlı Eseri Özelinde", 225-250.

¹²⁰ Bu konuda *Sahîh-i Buhârî*'den bir örnek için bu çalışmanın "Hadisin Siyâkına Aykırılık" başlıklı kısmına bakılabilir.

¹²¹ İlgili çalışmalara makalemizin "Nekâret ve Garâbet" başlıklı kısmında atıfta bulunulmuştur.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût v.dğr. 45 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Aslan, Muhammed. "Mütekaddimîn ve Müteahhirîn Hadîs Âlimlerine Göre Münker Hadis". *The Journal of Academic Social Science Studies [JASSS]* 62 (2017), 236-274.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin. *Şuabu'l-İmân*. thk. Abdulalî Abdulhamîd Hâmid. 14 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Ruşd, 1423/2003.
- Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr. *el-Müsned (el-Müsnedü'l-kebîr, el-Baħrû'z-zehhâr)*. thk. Mahfuzurrahman Zeynullah v.dğr. 18 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988-2009.
- Brown, Jonathan A. C. "Erken Dönem Hadis Münekkitlerinin Metin Tenkidi Yaptığını Nasıl Biliyoruz ve Bulmak Niçin Bu Kadar Zor?". çev. Salih Kesgin. *Usûl: İslam Araştırmaları* 25 (2016), 265-310.
- Buhârî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl. *el-Câmi'u's-şâhîh*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır. 9 Cilt. b.y.: Dârü Tavki'n-Necât, 1422.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *eş-Şihâh tâcü'l-luğâ ve şihâhi'l-Arabîyye*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. Beyrut : Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987.
- Düzenli, Muhittin. "Metin Tenkidi Açısından İlel Eserleri: İbn Ebî Hâtim'in İlel Adlı Eseri Öze-
linde". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2010), 225-250.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdül-
hamîd. 4 Cilt. Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *el-Merâsîl*. thk. Şuayb Arnaut. Beyrût: Müesse-
setü'r-Risâle, 1408.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvînî. *Sünen*. thk. Muhammed Fuad Abdul-
baki. Daru İhyai'l-Kutubi'l-Arabîyye.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddin. *es-Siretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekka, İbra-
him el-Ebyari, Abdülhafız Şelebi. Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1375/1955.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâduddîn İsmâil ed-Dimaşkî. *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'azîm*. thk. Yusuf Ali Bü-
deyvî – Hasan Semâhî Süveydan. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1434/2013.
- Karaalp, Cahit. "Kur'ân-ı Kerim Meâl ve Tefsiri Adlı Eserin Tefsirindeki Metoduna Dair Bir İnce-
leme". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2019), 1-23.
- Karadeniz, Hatice. "İstilahlaşma Sürecinde Münker Hadis Kavramı". *Hadis ve Siyer Araştırma-
ları* 3/2 (2017), 57-92.
- Kudat, Şeref & Gaylat, Ahlam Salim. "Nakdu'l-Metni inde İbn Kesîr fî Tefsîrihî". *Islamic Univer-
sity of Gaza Journal of Islamic Studies* 26/2 (2018), 339-370.
- Kur'ân Yolu. Erişim 07 Ocak 2020. <https://kuran.diyanet.gov.tr>
- Kutluay, İbrahim. *Mukaddes Zaman ve Mekânlar*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009.
- Mâlik b. Enes. *Muvatta*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâki. Beyrût: Dârü İhyâi't-Türasi'l-Arabî,
1406/1985.
- Muhammed Ganâm, Kâsım & Abdullah Ahmed, Ahmed. "el-Hadîsu'l-munker inde'l-İmâm Ebî
Hatim er-Râzî Dirâsetun Tatbîkiyyetun min hilâl Kitâbi'l-İlel li ibnihî". *Mecelletu'l-
Câmiati'l-İslâmiyye* 10/1 (2002), 1-40.
- Muhammed b. Ali b. Abdullah. *Medlûlu Mustalahi'l-Garîb inde'l-İmâm İbn Kesîr Dirâsetun
Nakdiyyetun Tatbîkiyyetun min hilâl Tefsîrihî*. Gazze: el-Câmiatu'l-İslâmiyye bi Gazze,
Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki. 5 Cilt.
Beyrût: Dârü İhyâi't-Türasi'l-Arabî, ts.
- Nevevî, Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref. *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Muslim b. el-Haccâc*. Beyrut:
Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1392.
- Nesaî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb. *es-Sünen*. thk. Abdulfettâh Ebû Gudde. 9 Cilt. Halep:
Mektebu'l-Matbuâti'l-İslâmiyye, 1406/1986.
- Osmânî, Şebbîr Ahmed. *Fethü'l-mülhim bi-şerhi Sahîhi Müslim*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-
Arabî, 1426/2006.

118 | Mehmet Ali Çalgan. Tefsîrû'l-Çur'ânî'l-'azîm'de İbn Kesîr'in Hadis Şerh Metodu ve ...

- Özaydın, Abdülkerim. "İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim 28 Aralık 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-Kesir-ebul-fidagm>
- Paksoy, Kadir. *İbn Kesîr'in Hayatı, Eserleri ve Hadis İlmindeki Yeri*. Şanhurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.
- Polat, Salahattin. *Hadis Araştırmaları*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017.
- Polat, Selahattin. *Metin Tenkidi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Savut, Harun. *Tefsir ilminin rivayet kaynaklı sorunlarına bir çözüm arayışı: İbn Kesîr'in (774/1373) Tefsiru'l-Kur'ani'l-'Azim'i*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Suyûtî, Celâleddîn. *ed-Dürri'l-mensûr fi't-tefsir bi'l-me'sûr*. Beyrut : Dârü'l-Fikr, 1983.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebir*. thk. Hamdî b. Abdülmecid es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebü İbn Teymiyye, 1994.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-evsat*. thk. Târik b. İvedullah. 10 Cilt. Kahire: Dârü'l-Haremeyn, 1415.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Çur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Musa b. Dahhâk. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Beşşâr Avvâd Mârûf. 6 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Türcan, Zîşan. *Hadis Şerh Geleneği*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Yücel, Ahmet. "Cerh Lafızlarından "Münkerü'l-Hadis" ve Farklı Kullanımları". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13-14-15 (1995-1997), 199-210.
- Za'bî, Muhammed Muslih. *Nakdu'l-Metn inde'l-İmâm Nesâî fi's-Süneni'l-Kubrâ*. Amman: Ürdün Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1420/1999.